

2	-----	מדרש משלי
2	-----	מדרש משלי פרשה א
6	-----	מדרש משלי פרשה ב
7	-----	מדרש משלי פרשה ג
7	-----	מדרש משלי פרשה ד
7	-----	מדרש משלי פרשה ה
8	-----	מדרש משלי פרשה ו
10	-----	מדרש משלי פרשה ח
12	-----	מדרש משלי פרשה ט
14	-----	מדרש משלי פרשה י
17	-----	מדרש משלי פרשה יא
19	-----	מדרש משלי פרשה יב
19	-----	מדרש משלי פרשה יג
21	-----	מדרש משלי פרשה יד
22	-----	מדרש משלי פרשה טו
23	-----	מדרש משלי פרשה טז
25	-----	מדרש משלי פרשה יז
25	-----	מדרש משלי פרשה יח
26	-----	מדרש משלי פרשה יט
26	-----	מדרש משלי פרשה כ
27	-----	מדרש משלי פרשה כא
27	-----	מדרש משלי פרשה כב
28	-----	מדרש משלי פרשה כג
29	-----	מדרש משלי פרשה כד
30	-----	מדרש משלי פרשה כה
30	-----	מדרש משלי פרשה כו
31	-----	מדרש משלי פרשה כז
31	-----	מדרש משלי פרשה כח
31	-----	מדרש משלי פרשה ל
33	-----	מדרש משלי פרשה לא

מדרש משלי

מדרש משלי פרשה א

משלי שלמה בן דוד מלך ישראל דרש רבי תנחום בר חנילאי (איוב כח כ) והחכמה מאין תמצא וגו'. זה שלמה שישב בתענית ארבעים יום כדי שיתן לו המקום רוח חכמה ובינה והיה משוטט ומבקש אחריה. אמר לו הקב"ה (מלכים א ג ה) שאל מה אתן לך. אמר לפניו רבוננו של עולם איני שואל ממך לא כסף ולא זהב אלא חכמה בלבד שנאמר (שם) ונתת לעבדך לב שומע וגו'. השיבו הקב"ה ואמר לו (יען אשר היתה זאת עם לבבך ולא שאלת עושר נכסים וכבוד וגו' ותשאל לך חכמה ומדע וגו' החכמה והמדע נתון לך (דברי הימים ב א יב) נתונים לך במתנה). ולפי שישב בתענית ארבעים יום והיה מבקש חכמה לא קפח הקב"ה שכרו הדא הוא דכתיב (מלכים א ה כו) וי"י נתן חכמה לשלמה כאשר דבר לו וכתוב (שם יא) ויחכם מכל האדם וגו'. זה אדם הראשון דכתיב ביה (משלי ל) ולא בינת אדם לי. מאיתן האזרחי זה אברהם דכתיב (ישעיה מא ב) מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו. הימן זה משה דכתיב (במדבר יב ז) לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא. כלכל זה יוסף דכתיב (בראשית מו) ויכלכל יוסף את אביו ואת אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף. דרדע זה דור המדבר שהיו בני דעה ביותר. בני מחול זה דור המדבר שמחל לו הקב"ה על אותו עון. ויהי שמו בכל הגוים סביב (מלכים א ה יא) זה חכמתו שיצאתה מסוף העולם ועד סופו:

דבר אחר והחכמה מאין תמצא. זו מלכת שבא ששמעה חכמתו דכתיב (שם יא) ומלכת שבא שמעת את שמע שלמה לשם ה' ותבא לנסותו בחידות. אמר ר' ירמיה בר שלום מהו בחידות. אמרה לו אמת הוא שלמה ששמעתי עליך ועל מלכותך ועל חכמתך. אמר לה הן. אמרה לו אם אני שואלת מאתך אתה משיבני. אמר לה (משלי ב ו) כי ה' יתן חכמה וגו'. אמרה לו מהו שבעה יוצאין ותשעה נכנסין שנים מוזגין ואחד שותה. אמר לה בודאי שבעת ימי נדה יוצאין ותשעה ירחי הולד נכנסין שני דדין מוזגין ואחד שותה. ועד אני שואלת מהו אשה אומרת לבנה אביך אבי זקנך בעלי אתה בני ואני אחותך. אמר לה ודאי בנותיו של לוט היו. ועוד דוגמא אחרת עשתה לו הביאה זכרים ונקבות כולם מראה אחד וקומה אחת כולם כסות אחת. אמרה לו הפרש לי זכרים מן הנקבות. רמז לסריסו והביאו אגוזין וקליות. התחיל מחלק לפניהם זכרים שלא היו מתביישין היו נוטלין בבגדיהן ונקבות שהיו מתביישות נוטלות בסודריהן. אמר לה אלו זכרים ואלו נקבות. אמרה לו בני חכם גדול אתה. ועוד דוגמא אחרת עשתה לו הביאה לו מולין וערלין. אמרה לו הפרש לי מהולין. מיד רמז לכהן גדול ופתח את ארון הברית מהולין שבהן כרעו בחצי קומתן ולא עוד אלא שנתמלא פניהם מזיו השכינה וערלים שבהן נפלו על פניהם. מיד אמר לה אלו מולין ואלו ערלין. אמרה לו מהיכן אתה יודע. אמר לה מבלעם דכתיב (במדבר כד ד) נופל וגלוי עינים. אלמלא שהיה נופל לא היה רואה ולא כלום:

דבר אחר והחכמה מאין תמצא. מלמד שהיה שלמה מחפש היכן החכמה מצויה. ר' אליעזר אמר בראש. ור' יהושע אמר בלב. דכתיב (תהלים ד ח) נתת שמחה בלבי. ואין שמחה אלא חכמה שנאמר (משלי כג טו) חכם בני ושמח לבי. ואף דוד התפלל עליה שנאמר (תהלים נא יב) לב טהור ברא לי אלקים ורוח נכון חדש בקרבי. כיון שראה שלמה שחכמה נתונה בלב משם התחיל שנאמר משלי שלמה בן דוד. וכי אין הכל יודעין שהוא בן דוד אלא כל מה שעשה לשבחו של דוד עשה. מלך ישראל. וכי אין הכל יודעין שהוא מלך ישראל אלא כל מה שעשה לשבחן של ישראל עשה. לדעת חכמה ומוסר. אם חכמה למה מוסר ואם מוסר למה חכמה אלא אם יש באדם חכמה. הרי הוא למד מוסר ואם אין בו חכמה אינו יכול ללמוד מוסר.

דבר אחר אם יש באדם חכמה הרי דברי תורה מסורין בידו ואם אין בו חכמה אין דברי תורה מסורין בידו. להבין אמרי בינה. שצריך אדם שיהא בו בינה להבין דבר מתוך דבר הצריך לכל דרכיו. לקחת מוסר השכל צדק ומשפט ומישרים. כיון שאדם מתמנה שופט צריך להשכיל האיך יזכה את הזכאי ויחייב את החייב. דבר אחר כיון שנתמנה אדם שופט צריך להשכיל ולדקדק את הדין בשביל שלא יחטא ויחטיא שכיון שמקלקל את הדין חוטא ומחטיא את העולם אבל אם הוציא את הדין לאמתו נמצא עושה צדק ומשפט ומישרים. מה מישרים הללו אדם מהלך בהן ואינו נכשל כך אם הוציא את הדין לאמתו אינו נכשל ליום הדין ומלאכי השרת מלמדין עליו זכות:

לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה. אמר שלמה פתי הייתי ונתן בי הקב"ה ערמה נער הייתי ונתן בי מזמה. דבר אחר לתת לפתאים ערמה. מכמה שנים ואילך צריך לו לאדם להיות בו ערמה מבן עשרים שנה. לנער דעת ומזימה. עד כמה שנים אדם נקרא נער. ר' מאיר אומר עד כ"ה שנה. ור' עקיבא אומר עד שלשים שנה. אמר רבי (ס"א ישמעאל) לא כדברי זה ולא כדברי זה אלא עד עשרים שנה שמעשרים שנה ומעלה מחשבין לו עונותיו כמה דאת אמר (במדבר א ג) מבן עשרים שנה ומעלה. מהו עבודת עבודה. ריש לקיש אמר אין עבודה אלא תפלה דכתיב (תהלים ב יא) עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה. משעה שהוא מתחשב לעבודה מתחשב לעבירה:

ישמע חכם ויוסף לקח ונבון תחבולות יקנה. אמר ר' ירמיה אם ראית חכם שמתחכם בתורה מוסיפין לו תורה על תורתו וחכמה על חכמתו. ונבון תחבולות יקנה. אם הבין מעצמו והלך ללמוד תורה יקנה העולם הזה והעולם הבא. להבין משל ומליצה. אלו משלים של תורה. ומליצה זו התורה עצמה שנקראת מליצה. ולמה נקראת שמה מליצה שהיא מצלת עוסקיה מדינה של גיהנם. דבר אחר נקראת שמה מליצה שכל מי שמתלוצץ בדברי תורה מוסיפין לו ליצנות שנאמר (משלי ג ד) אם ללצים הוא יליץ. דברי חכמים. שאם ישמע אדם דברי חכמים צריך לקשרם על לבו שנאמר (שם ו כא) קשרם על לבך תמיד. וחידותם. אמר ר' לוי אפילו שיחת חולין שלהן שקולה כנגד כל התורה:

יראת ה' ראשית דעת. אמר ר' זירא מכאן אתה למד שלא הסכים שלמה על דעתו של דוד אביו. שדוד אמר (תהלים קיא י) ראשית חכמה יראת ה'. ושלמה אמר יראת ה' ראשית דעת. שחכמה ודעת שקולין כאחד:

חכמה ומוסר אוילים בזו. כמה דתנינן ר"א כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות כו'. דבר אחר חכמה ומוסר אוילים בזו. אם מוסר למה חכמה ואם חכמה למה מוסר אלא אם למד אדם תורה ויושב ומתעסק בהן כדי צורכו הרי בידו חכמה ומוסר ואם לאו הרי הן מתבוזזין ממנו ונקרא אויל. תמן תנינן מתוך שאינו עמל בהן סופו להיות מבקש ראש הפרק ראש המסכת ראש הפרשה ואינו יודע אפילו פסוק אחד ועליו הוא אומר (משלי כד ל) על שדה איש עצל עברתי וגו' והנה עלה כלו קמשונים. ומתוך שאינו עמל בה סופו להיות מטמא את הטהור ומטהר את הטמא ועליו הוא אומר (שם) כסו פניו חרולים. ואם נתעסק בהן כדי צרכו הן מצהילין לו ומאירין פניו כדכתיב (דניאל יב ג) והמשכילים יזהירו כזוהר הרקיע. לפיכך אמר שלמה בחכמתו שמע בני מוסר אביך. מה שנפקדת בסיני על כבוד אב ואם. דבר אחר שמע בני מוסר אביך. השמיע לאזניך מה שנפקדת על הר סיני. דבר אחר שמע בני מוסר אביך מה שנמסר לך בסיני על כיבוד האב. ואל תטוש תורת אמך. מה שהזהיר לך בסיני על כיבוד האם. אם עשית כן נמצאת עושה כיבוד אב ואם. דבר אחר מוסר אביך כל דבר שנמסר לך מפי הגבורה. ואל תטוש תורת אמך. כל שנתפרש לך בסיני מפי הגבורה בתורה. על טהרה טהרה. ועל טומאה טומאה. ועל איסור איסור. ועל היתר

היתר. אם עשית כן נמצאו דברי תורה נזר על ראשך וקטליאות לגרורותיך שנאמר כי לוית חן הם לראשך וגו'. דבר אחר כי לוית חן הם לראשך. כל זמן שאתה משמיע קולך בהן הן נעשין לך מן דבש וחלב תחת לשונך:

בני אם יפתוך חטאים אל תבא. ממי למד שלמה מחכמתו של דוד אביו. שנאמר (משלי יג) חטאים תרדף רעה. כך אמר שלמה בחכמתו בני אם יפתוך חטאים אם יאמרו לך אדם פלוני עשיר הוא נלך ונהרגהו ונטול ממנו. לא תאבה ולא תשמע. מפני שכל מחשבותם לרעה. אם עשית כן נמצאת מקיים כל המצות. וכל המקיים מצוה אחת כאילו קיים כל התורה שכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא וכל המאבד נפש אחת מישראל אבד עולם מלא. ולא עוד אלא שצפונין לו חטאתיו לעתיד לבא שכך כתיב אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם נצפנה לנקי חנם. אלו אחיו של יוסף שהיו מצפין ואומרים אימתי יגיע הקץ ונהרגהו. וכיון שבא אצלם התחילו לומר זה אל זה הרי הוא השעה הרי הוא העונה. והיתה השכינה משחקת עליהם ואומרת אוי לכם מדמו של צדיק זה. לכך נאמר (בראשית לז כא) וישמע ראובן ויצילהו מידם ויאמר לא נכנו נפש. אמר להם באו ואתן לכם עצה נשליך אותנו לבור כשהוא חי וידנו אל תהי בו. ומנין שכך כתיב נבלעם כשאול חיים ותמימים כיורדי בור. שירד לבור לפי תומו ולא ידע מה יעשו. אמר רבי זבדאי אמר ר' לוי מי הורידו לבור מכל אחיו הוי אומר שמעון ולוי שנאמר (שם מטו) בסודם אל תבא נפשי ובקהלם אל תחד כבודי כי באפם הרגו איש וברצונם עקרו שור. אבל ראובן היה בדעתו להחזירו אל אביו שנאמר (שם לו) למען הציל אותנו מידם להשיבו אל אביו. וישב ראובן אל הבור. והיכן היה. רבי יודא ורבי נחמיה. ר' יודא אמר טורח הבית היתה מושלכת עליו וכיון שנפטר מטורח הבית בא והציץ בבור שנאמר (שם לז כט) וישב ראובן אל הבור והנה אין יוסף בבור ויקרע את בגדיו. רבי נחמיה אמר מלמד ששב לשקו ולתעניתו שהיה עוסק על אותו מעשה שארעו ולא נפנה וכיון שנפנה בא והציץ בבור ולא מצאו וקרע בגדיו והיתה שכינה שוחקת ואומרת (ישעיה נה ח) כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה'. שאלולי שגזרה מלפני לא היתה עצתכם כלום. ומכולם לא רצו להצילו אלא ראובן בלבד:

כל הון יקר נמצא נמלא בתינו שלל. זה מכירתו של יוסף שמכרוהו שהוא בן יקר לאביו ונמצא מחיה לפניהם. נמלא בתינו שלל מאוצרותיו של יוסף. אמר רבי יהושע בן לוי לא נמשכו עשרה הרוגי מלכות אלא בחטא מכירתו של יוסף. רבי אבין אומר בכל דור עדיין החטא קיים. גורלך תפיל בתוכנו כיס אחד יהיה לכלנו. בשעה שישבו נטל הכליד והיה מקיש בו ואמר ראובן שמעון ולוי ויהודה יששכר זבולן בני אם אחת יבאו וישבו. דן ונפתלי בני אם אחת יבאו וישבו. גד ואשר בני אם אחת יבאו וישבו. וחוזר ומקיש בכליד ואומר בנימין יתום ואני יתום נאה ליתום לישוב אצל יתום. כיס אחד יהיה לכלנו. שהיו כולן אוכלין על שלחן אחד במסבה באיזה צד היה עושה מחלק לכל אחד ואחד חלק אחד ולבנימין חמשה חלקים. באיזה צד. נוטל חלקו וחלק יוסף וחלק אפרים ומנשה וחלק אסנת ונותן לו. שנאמר (בראשית מג לד) ותרב משאת בנימין וגו' וישתו וישכרו עמו. דבר אחר גורלך תפיל בתוכנו. זו התורה שהיתה גורלו של הקב"ה ונתנה לישראל. כיס אחד יהיה לכלנו בשעה שאמרו נעשה ונשמע:

בני אל תלך בדרך אתם. אלו אומות העולם. שנאמר (ויקרא כ כג) ולא תלכו בחקות הגוים. מנע רגלך מנתיבתם. מלעבוד עבודה זרה. שנאמר (שם) כי אל תשתחוה לאל אחר:

כי רגליהם לרע ירוצו וימהרו לשפוך דם. כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף. כנגד צרי עין אמר שלמה מקרא זה. שאפילו עופות ודגים אינן נכנסין למצודתן של צרי עין לכך נאמר בעיני כל בעל כנף. והם לדמם

יארובו. אלו צרי עין. יצפנו לנפשותם. אלו בעלי לשון הרע. מי גרם להם הם גרמו לנפשם. ולא לנפשם בלבד אלא לכל אשר להם. שנאמר כן ארחות כל בוצע בצע. היא גרמה להם כך לאשר הביא אלוה בידו. את נפש בעליו יקח. משל לאדם שנטל חכה והשליכה לים וראה אותו דג גדול כסבור שהוא כלום ובלעה ויתפש. אילו היה מרגיש אליו כלום היה מאבד את נפשו. כך כל מי שהוא נוטל שוחד אין בידו כלום ומאבד את נפשו לכך נאמר את נפש בעליו יקח:

חכמות בחוץ תרונה. בשעה שהחכם יושב ועוסק בתורה הכל מרננים אחריו ואומרים אשרי זה שלמד חכמה. ברחובות תתן קולה אלו תלמידי חכמים שיושבין בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ומשמיעין את קולם בדברי תורה. בראש הומיות תקרא. מה הים הומה ברגליו [צ"ל בגליון] כך תלמידי חכמים בשעה שיושבין ומפרשין בדברי תורה הם הומין וקורין ומוציאין מלבם. ולא עוד אלא שקולן ערב לפני הקב"ה דכתיב (שיר השירים ב יג) כי קולך ערב. בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר. אפילו חכם יושב בשער העיר ועוסק בדברי תורה אינו מתבייש. דכתיב (תהלים קיט נו) ואדברה בעדותיך נגד מלכים ולא אבוש. דבר אחר אמריה תאמר. כשאדם בא לפניו לדין אומר לזכאי זכאי ולחייב חייב. אחד עשיר ואחד עני:

עד מתי פתים תאהבו פתי ולצים לצון חמדו להם. אלו דור המדבר. וכסילים ישנאו דעת. זו מלכות הרשעה שלא קבלה עליה עול מלכות שמים ועול תורה. תשובו לתוכחתי. אלו ישראל שהוכיחן משה על מעשה העגל. הנה אביעה לכם רוחי. בשעה שפירש להם משנה תורה. אודיעה דברי אתכם. מלמד שפירש להם דקדוקיה ופירושיה טומאה וטהרה איסור והיתר:

יען קראתי ותמאנו נטיתי ידי ואין מקשיב. זה הקב"ה שהשמיע קולו לישראל וחזרו ופשעו בו. שנאמר (שמות טז כח) עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורתי. דבר אחר יען קראתי ותמאנו זה משה שהיה קורא להם דברי תורה והם לא היו מאמינים שנאמר עד אנה מאנתם. דבר אחר יען קראתי ותמאנו זה ירמיהו שהיה קורא להם לישראל בירושלים לעשות תשובה ולא היו מאמינים לו. שנאמר (זכריה ז יא) וימאנו להקשיב. נטיתי ידי ואין מקשיב. זה גבריאל שהיתה ידו פשוטה שתי שנים ומחצה וגחלים בידו וממתין שיעשו תשובה ולא הקשיבו ובקש לזרקן עליהן בחימה. דבר אחר נטיתי ידי ואין מקשיב זה הקב"ה שהיתה ידו פשוטה שש שנים שיחזרו בתשובה ולא חזרו. ועד מתי. אמר ר' ירמיה עד ששב חרון אפו שנאמר (הושע יד ה) ארפא משובתם אוהבם נדבה כי שם אפי ממנו:

ותפרעו כל עצתי. זה משה שהיה מייעץ את השבטים והיו חוזרין מאחריו ומבטלין את עצתו. ותוכחתי לא אביתם. זה ירמיה שכל תוכחה שהיה מוכיח את ישראל היו מבזין ומלעיגין עליו. אמר להם ירמיה חייכם עתיד יום לבא שאלעג ואשחק עליכם שנאמר גם אני באידכם אשחק אלעג בבא פחדכם בבוא כשואה פחדכם ואידכם כסופה יאתה בבא עליכם צרה וצוקה אז יקראונני ולא אענה ישחרונני ולא ימצאונני. כל כך למה. אמר ר' ישמעאל אמר הקב"ה לישראל אני אמרתי לכם על ידי נביאי (ישעיה נה ו). דרשו ה' בהמצאו קראוהו בהיותו קרוב חייכם שעתיד יום שאתם קוראים אותי ולא אענה. הדא הוא דכתיב אז יקראונני ואל אענה. וכל כך למה (משלי א לב) כי משובת פתים תהרגם ושלות כסילים תאבדם. אבל כל מי ששומע לדברי תורה אני מושיבו בהשקט ובבטחה. שנאמר ושומע לי ישכן בטח ושאנן מפחד רעה

מדרש משלי פרשה ב

בני אם תקח אמרי ומצותי תצפן אתך. אמר הקב"ה לישראל על הר סיני אם זכיתם להצפין ולקבל תורתני ולעשותה אני מציל אתכם משלש פורעניות. ממלחמת גוג ומגוג מחבלו של משיח מדינה של גיהנם. ומצותי תצפן אתך אם זכיתם להצפין תורתני אני משיב אתכם משוב הצפון לעתיד לבא. שנאמר (תהלים לא כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. אמר הקב"ה אני מודיע לאומות העולם לעתיד לבא אותה הטובה שאני מטיב לכם על מנת שתקשיבו לדברי תורה. דכתיב להקשיב לחכמה אזנך וגו' כי אם לבינה תקרא:

אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה. אמר ריש לקיש אם אין אדם הולך אחר ד"ת הם אינן הולכין אחריו. משל לאדם שיש לו פרקמטיאות אם אין אדם הולך אחריהן אינן באים אחריו. לפיכך אמר שלמה אם תבקשנה ככסף וגו' אלו דברי תורה שהן מחפשין ויורדין עד התהום. כך אם אדם מחפש אחריהן ימצאם שלכך נאמר ודעת אלקים תמצא. דאמר ר' ירמיה והלא כבר נאמר (דניאל ד כב) ולמן די יצבא יתננה. אם צבא בדברי תורה הקב"ה נותנה לו. דכתיב כי ה' יתן חכמה וגו':

דבר אחר כי ה' יתן חכמה. שמוסיף חכמה לחכם. שנאמר (שם ב כא) יהב חכמתא לחכימין ומנדעא לידעי בינה. מפיו דעת ותבונה שהוא נותן פתחון פה לאדם שנאמר (שמות ג יא) מי שם פה לאדם. דבר אחר מפיו דעת ותבונה. אמר הקב"ה (ירמיה טו) אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה. כפה שנפח נשמה באדם הראשון. מכאן דרש ר"מ אם תוציא יקר מזולל כל מי שיוכל להוציא ד"ת מזולל הוא חשוב כאותו הפה שהוא נותן דעת ותבונה:

יצפן לישרים תושיה. רבי אליעזר שאל את ר' יהושע פסוק זה מהו. אמר לו משעה שאדם נוצר במעי אמו אותה תורה שעתידי ללמוד צפונה לו. לכן נאמר יצפן לישרים תושיה. מגן להולכי תום. מה המגן הזה מגין על אדם כך תורה מגינה על מי שעוסק בה:

לנצור ארחות משפט ודרך חסידיו ישמר. אם נתמנה אדם בדין צריך לנצור ארחות משפט ודרך חסידיו ישמר. אם עשה כן דרכיו משתמרין מלידד לשאול. מכאן אמרו כל מי שיושב בדין שני דברים נזקקים לו הסייף מלמעלה וגיהנם מלמטה. אם זכה והוציא את הדין לאמתו ניצל משניהם. ואם לאו נמסר בידיהם. אז תבין צדק ומשפט. מתוך שהוא יושב בדין צריך להבין האיך מצדיק את הצדיק ומרשיע את הרשע ומתוך שהוא עושה כך דברי תורה נעשין לו כמישרים ולא עוד אלא שקונה לו שם בעולם הזה ולעולם הבא:

דבר אחר מישרים כל מעגל טוב. אין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתני אל תעזובו אם עוזבן הן עוזבין אותן. אם נצרן הן נוצרין אותו ומשמרין אותו. כי תבא חכמה בלבך. אם קנית ד"ת הן משמרין אותך. ודעת לנפשך ינעם. שהן מנעימין אותך ואת נפשך ואת דעתך. הדא הוא דכתיב (משלי ט) אם חכמת חכמת לך. אם עמלת בתורה יש לי שכר טוב ליתן לך ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך

מדרש משלי פרשה ג

מזמה תשמר עליך. אם נתת צוארך בעולה של תורה היא תנצרך. הדא הוא דכתיב (שם ו) בהתהלכך תנחה אותך. בעולם הזה. בשכבך תשמר עליך. לעולם הבא. והקיצות היא תשיחך. לעתיד לבא. להצילך מדרך רע. אם נתעסקת בד"ת יכולין הן להצילך מדרך רע למה שהן דומין לחרב פיפיות. שנאמר (תהלים קמט) רוממות אל בגרונום וחרב פיפיות בידם. מאיש מדבר תהפוכות. זה פרעה הרשע בשעה שנכנס משה אצלו היה מדבר עמו תהפוכות באיזה צד כיון שהגזירה באה היה אומר למשה הסר ממני גזירה זו מעלי ואני משלח את ישראל ומשה היה מבקש רחמים עד שהיה מעביר הגזירה וכיון שראה פרעה שנתבטלה הגזירה היה מהפך בגזירות ואומר (שמות ד) לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח. לכך נאמר מאיש מדבר תהפוכות

מדרש משלי פרשה ד

מכל משמר נצור לבך. שלא תברח מדברי תורה. למה כי ממנו תוצאות חיים. ללמדך שמדברי תורה יוצאין חיים לעולם:

הסר ממך עקשות פה. זה לשון הרע שקשה כשפיכות דמים. ולזות שפתים הרחק ממך. שלא תדבר עם חבירך אחד בפה ואחד בלב:

עיניך לנכח יביטו. בשעה שאתה עומד בתפלה תכוין עיניך ולבך לאביך שבשמים. ואם עשית כן עפעפך יישירו נגדך. פלס מעגל רגלך. בשעה שאדם הולך לבית המדרש. ואם עשית כן וכל דרכיך יכוננו:

אל תט ימין ושמאל. אמר ר' יוסי הגלילי הוי זהיר בד"ת שלא תטה מהן ימין ושמאל. הסר רגלך מרע. מדרכן של רשעים. דבר אחר אל תט ימין ושמאל. אמר רבי הוי זהיר בד"ת שלא תטה מהן לא לימין ולא לשמאל. הסר רגלך מרע. שלא תלך בדרך המינין

מדרש משלי פרשה ה

בני לחכמתי הקשיבה. הקשב לדברי תורה בשעה שאתה לומדן. לתבונתי הט אזנך. בשעה שאתה שומען. ושמור מזמות ודעת שפתיך ינצורו. אם למדת על מנת לשמור ואם שמעת על מנת לנצור:

כי נופת תטופנה שפתי זרה. בני הזהר מאשה זונה שלא תטעה אותך בדברי שפתה. וחלק משמן חמה. שלא תטעה אותך אחר קולה. למה. ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיפות. רבי אליעזר שאל את ר' יהושע אמר לו הלשון הזה מהו דומה לחרב. אמר לו בני מה החרב אוכלת משני צדדים כך אשה זונה מאבדת את האדם מן העולם הזה ומן העולם הבא. מה כתיב אחריו רגליה יורדות מות. שמורידה את האדם למות ואיזהו עמקה של מות אלו ייסורין רעים. שאול צעדיה יתמוכו. אף על פי שנידון ביסורין בעולם הזה אינו ניצול מדינה של גיהנם. אורח חיים פן תפלס. בני אל תנח דרך חיים פן תכשל. ואל תשטה אחר דבריה של זונה. למה. נעו מעגלותיה לא תדע. אבל אם שמעת לדברי תורה ולאמרי פי אינו נכשל לעולם הבא. ועתה בנים שמעו לי וכו'. אלא הרחק מעליה דרכך. למה. פן תתן לאחרים הודך. שגורמת היא לך להנטל הודך והוד שכינה ממך. ושנותיך לאכזרי. שאתה נמסר למלאך אכזרי:

פן ישבעו זרים כחך. שעתידין מלאכים אכזרים לשובע ממך בגיהנם. ועצביך בבית נכרי. נחשב להם כאדם נכרי. ולא עוד אלא שאתה עתיד לנהום באחריתך. שנאמר ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך. ואומר ואמרת איך שנאתי מוסר ותוכחת נאץ לבי ולא שמעתי בקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני כמעט הייתי בכל רע בתוך קהל ועדה. מי גרם לו תרבות רעה שנתגדל בה:

שתה מים מבורך. אם רוצה אדם ללמוד תורה אל יאמר אלמוד מן הרחוק. אלא ילמוד מן הקרוב ואחר כך מן הרחוק. יפוצו מעינותיך חוצה. אם ראית דור שחביבין עליהן ד"ת יפוצו מעינותיך חוצה. ואם לאו יהי לך לבדך. הלל הזקן אומר בשעת המכנסין פזר. ובשעת המפזרין כנס. בשעה שאתה רואה שהתורה חביבה על ישראל והכל שמחין בה הוי מפזר. הדא הוא דכתיב (משלי יא כד) יש מפזר ונוסף עוד. בשעה שאתה רואה שהתורה שכוחה מישאל ואין הכל משגיחין עליה את הוי מכניס בה. שנאמר (תהלים קיט קכו) עת לעשות לה' הפרו תורתך. ר' מאיר אומר הפרו תורתך עת לעשות לה':

יהי מקורך ברוך. מכאן אמרו אשרי אדם שאשתו מעירו. תורתו מעירו. פרנסתו מעירו. עליו הכתוב אומר יהי מקורך ברוך. אמר ר' שמואל בר נחמני אשרי אדם שקנה תורתו מנעוריו. הדא הוא דכתיב ושמח מאשת נעורייך. ומנין שהלשון הזה הוא לשון תורה כמו אילת אהבים ויעלת חן דדיה ירוך בכל עת באהבתה תשגה תמיד:

ולמה תשגה בני בזרה. מוטב לך לחבוק דדיה של תורה שמביאה אותך לידי זכות מלחבוק חיק נכריה שמביאה אותך לידי חובה. כי נכח עיני ה' דרכי איש וכל מעגלותיו מפלס. אל תאמר אם אני עושה עבירה אין הקב"ה רואה אותה למה כי האלקים בשמים ואתה על הארץ. אף על פי כן נכח עיני ה' וגו'. דבר אחר כי נכח עיני ה' דרכי איש (וכל מעגלותיו מפלס). אם הולך אדם לדבר מצוה מחשבין לו ואם לאו הפך. וכל מעגלותיו מפלס. מכאן אמרו דע מה למעלה ממך:

עוונותיו ילכדנו את הרשע ובחבלי חטאתו יתמך. מה אדם זה פורס מצודה ולוכד דגים מן הים כך עוונותיו פורשין מצודה לחוטא ללכדו. ומה האשה הזו אין נזכרין עונותיה אלא בשעת חבליה כך אין נזכרין לאדם עונותיו אלא עד שבא לחבלי שאול. לכך נאמר ובחבלי חטאתו יתמך. הוא ימות באין מוסר וברב אולתו ישגה. הוא ימות בעונו על שלא שמע לדברי מוסר. וברב אולתו ישגה. לא רצה לשגות בד"ת עכשיו ברוב אולתו ישגה

מדרש משלי פרשה ו

בני אם ערבת לרעך תקעת לזר כפיך. בני אם ערבת לרעך בזרעו של חברך. תקעת לזר כפך שעבדת עבודה זרה. מה עבודה זרה נידונית בגיהנם אף אתה נדון בגיהנם כמותה. דבר אחר בני אם ערבת לרעך. אלו ישראל שנקראו בנים שנאמר (שמות ד) בני בכורי ישראל. שבכרו מעשים טובים לפני הקב"ה על הר סיני. דבר אחר בני אם ערבת לרעך. אלו ישראל. בשעה שעמדו על הר סיני אמר להם הקב"ה אם אני נותן לכם תורתי מקיימין אתם אותה. אמרו לו הן אמר להם ערבים אני מבקש מכם. אמרו לו שמים וארץ. אמר להם דבר שמתבטל הוא. שנאמר השמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה. אבל יש לי ערבים טובים. בניכם. אם מקיימים אתם אני מקיימת בבניכם. ואם לאו אני גוזלה מהן שנאמר (הושע ד) ותשכח תורת אלקיך אשכח בניך גם אני. אותה שעה קבלו ונתנו בנייהם ערבים שנאמר בני בכורי ישראל:

דבר אחר תקעת לזר כפיך. אם שכחתם את התורה שנתתי לכם בכף ימיני אני נהפך לכם לאכזר. שנא מר תקעת לזר כפיך. דבר אחר תקעת לזר כפיך. אם קיימתם את התורה שנתנה בכף ימין הרי טוב. ואם לאו ליום הדין אני נחשב לכם כזר ואתם נחשבים לי כזר לכך נאמר תקעת לזר כפיך:

נוקשת באמרי פיך עתיד הקב"ה לומר לישראל הואיל ושכחתם את התורה מפניכם אני דן אתכם ליום הדין על שאמרתם נעשה ונשמע היכן היא אמירה ושמיעה ומשם הוא תופשם לכך נאמר נוקשת באמרי פיך. דבר אחר נוקשת באמרי פיך. נוקשתם באמרי נלכדתם בהן אמר להם הקב"ה הואיל ונצטערתם בשעבוד האומות תכפר זה על זה אלא לכו והביאו זכות אבות העולם שעסקו בזאת והם יצילו אתכם מדינה של גיהנם. ומניין שנאמר עשה זאת. ואבות העולם משיבין להם הואיל ונתפשתם במצודת יום הדין אין לכם אלא לישב ולהתעסק בתורה. שנאמר אל תתן שנה לעיניך מלהתעסק בתורה שהיא מכפרת כל עון:

דבר אחר אל תתן שנה לעיניך מלישב בתענית. שהתענית קרובה לתשובה שנאמר (יואל ב ג) וקרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל ה' אלקיכם אם עשיתם כן כי חנון ורחום הוא. וכל כך למה כדי להנצל מדינה של גיהנם. ועליה מפורש בקבלה הנצל כצבי מיד שלא תהיו בירידתה של גיהנם. וכצפור מיד יקוש כדי שלא יעשו קש באשה של גיהנם מפני שכחה של תשובה מגעת עד כסא הכבוד. שאלו תלמידיו את רבי יהושע אי זו היא גדולה. אמר להם תשובה גדולה מן הצדקה. שהצדקה פעמים שהוא נותנה למי שאינו כדאי. אבל התשובה מעצמו הוא נותן אותה. אמרו לו ולא מצינו שצדקה גדולה מן התשובה כאברהם דכתיב (בראשית טו ו) ויחשבה לו צדקה. ואומר (דברים ו כה) וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות. ולא עוד אלא שבא דוד ופירש (תהלים לו ז) צדקתך כהררי אל וגו'. לך אל נמלה עצל ראה דרכיה וחכם. ר' יהושע בן פדייה אומר עתידין הרשעים לומר לפני הקב"ה הניחנו ונעשה תשובה. והקב"ה משיבם שוטים שבעולם עולם שהייתה בו דומה לערב שבת. והעולם הזה דומה לשבת. אם אין אדם מכין מערב שבת מה יאכל בשבת יתקן בשבת ויחללהו. אבל מי שהתקין קודם יאכל. דבר אחר עולם שהייתם בו דומה ליבשה. והעולם הזה דומה לים. אם אין אדם לוקח ביבשה מה יאכל בים. דבר אחר עולם שהייתם בו דומה לימות החמה. והעולם הזה דומה לימות הגשמים. אם אין אדם חורש בימות החמה מה יאכל בימות הגשמים. דבר אחר העולם הזה דומה לטרקלין. ועולם שהייתם בו דומה לפרוזדור. אם אין אדם מתקן עצמו בפרוזדור האיך יכנס לטרקלין. ועוד היה לכם ללמוד מן הנמלה דכתיב לך אל. נמלה עצל ראה דרכיה וחכם. מהו חכמתה. תכין בקיץ לחמה אגרה בקציר מאכלה:

אשר אין לה קצין שוטר ומושל. ר' אליעזר שאל את ר' יהושע פרש לי פסוק זה. אמר לו בני הנמלה הזאת אין לה שוטר ולא מושל אלא חכמתה מנה ובה. ואתם הרשעים היה לכם ללמוד הימנה אלא התחזקתם בעצלותיכם ובטפשותיכם ולא עשיתם תשובה. לפיכך אמר שלמה עד מתי עצל תשכב מתי תקום משנתך. מעט שנות כדי שתקום למשנתך. מעט תנומות לתפלתך. מעט חבוק ידים לשכב זה תשמיש המטה. ובא כמהלך ראשך. זה המלך המשיח שעתיד לעבור בראש ישראל שנאמר (מיכה ב) ויעבר מלכם לפניו וה' בראשם:

אדם בליעל איש און וכו'. זה בעל לשון הרע שדימהו הקב"ה לעבודה זרה מפני שלשון הרע קשה כעבודה זרה וכשפיכות דמים וגילוי עריות. כיון שאדם הולך ומלשין למלכות כאילו שופך דם. ולא עוד אלא שקללן שלמה שנאמר קורץ בעיניו מולל ברגליו מורה באצבעותיו תהפוכות בלבו חורש רע בכל עת מדינים ישלח. מה כתיב אחריו על כן פתאום יבוא אידו פתע ישבר ואין מרפא:

שש הנה שנא ה' ושבע תועבת נפשו. אלו הן עבודה זרה וגילוי עריות ושפיכות דמים ולשון הרע וזקן נואף וכל המחניף לחבירו בדברים וכל האומר דבר מפי שלא אמרו מביא קללה לעולם. וכל האומר דבר בשם אמרו מביא גאולה לעולם שנאמר (אסתר ב כב) ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי:

נצור בני מצות אביך. מה כתיב אחריו קשרם על לבך תמיד. למה בהתהלךך תנחה אותך. תמן תנינן עשה לך נר שתלך לאורו. ואיזו זה אור תורה. שנאמר כי נר מצוה ותורה אור. מכאן אמר ר' מאיר אשרי אדם שקנה לו תורה למה שהיא משמרת אותו מדרך רע. שנאמר לשמרך מאשת רע. כל מי שיש בו דעה ביותר ירחק ממנה. והוי זהיר ממנה שלא תשמח אותך ביופיה שנאמר אל תחמד יפיה בלבבך. מה כתיב אחריו כי בעד אשה זונה עד ככר לחם. ר' מאיר שאל את אלישע בן אבויה רבו. אמר לו מהו ואשת איש נפש יקרה תצוד. כתיב ברות (רות ג יג) שכבי עד הבקר. מכאן אמרו אשרי אדם שמעמיד לו תלמיד שמבקש עליו רחמים. לא יבוזו לגנב. כי יגנוב אם ראית עם הארץ שהשחית עצמו על דברי תורה אל תבזהו. ואל תאמר אתמול עם הארץ והיום חבר. למה למלאות נפשו כי ירעב. אין רעב אלא מן התורה שנאמר לא רעב ללחם וגו'. דבר אחר לא יבוזו לגנב כי יגנוב. אם ראית אדם רשע שחזר מרשעו ועשה תשובה אל תבזהו. למה למלאות נפשו כי ירעב. וכתיב אחריו ונמצא ישלם שבעתים. זה עם הארץ. שמאחר שלמד תורה וחזר לקלולו הקב"ה משלימו לארבע עשר מדורי גיהנם. ולא דיו אלא שגורם לביתו ולממונו לירד עמו שנאמר (שיר השירים ח ז) את כל הון ביתו יתן:

נואף אשה חסר לב משחית נפשו הוא יעשנה. אמר ר' זבידא מהו חסר לב. שהקב"ה מסיר חכמה מלבנו. ואין חכמה אלא תורה שנאמר (תהלים יט ח) תורת ה' תמימה משיבת נפש וגו'. ולא עוד אלא שאותו שם רע אינו יוצא ממנו שנאמר נגע וקלון ימצא וחרפתו לא תמחה. וכשבא ליום הדין אין הקב"ה מוחל לו אלא מתמלא עליו חמה. משל ללגיון אחד שמרד במלך מה עשה המלך נטל כלי מלחמתו והלך לקראתו. כיון שהגיע אצלו מתוך קנאה שהיה בו התחיל מכה והולך. הדא הוא דכתיב כי קנאה חמת גבר. כך לעתיד לבא הקב"ה מתמלא חמה על בעלי עבירות. לכן נאמר ולא יחמול. וכתיב אחריו לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד. אמר ר' אבהו ללמדך לא כמדת הקב"ה מדת בשר ודם. מדת בשר ודם כשהוא מתמלא חמה יכול לרצותו בדברים או בממון. אבל הקב"ה אינו כן לא יאבה כי תרבה שוחד. מכאן אתה למד כמה קשה עונשן של עבירות. ולא עוד אלא שעליה מתנבא שלמה בחכמתו אל ישט אל דרכיה לבך. למה כי רבים חללים הפילה. מה כתיב אחריו דרכי שאול ביתה. מכאן היה ר' מאיר אומר אשרי אדם שמרחיק מן העבירה וקרוב לחכמה. שמתוך שהוא קורא לחכמה נענה בתבונה שנאמר

מדרש משלי פרשה ח

הלא חכמה תקרא ותבונה תתן קולה. מהיכן תתן קולה ממרום. מרומו של עולם. הדא הוא דכתיב בראש מרומים עלי דרך. ומקרא אחד אמר ליד שערים לפי קרת. מתוך שאתה קורא לחכמה היא עומדת על שעריך. שנאמר ליד שערים. ומתוך שאתה יושב ומרנן בדברי תורה אף היא מרננת על פתחך. שנאמר מבוא פתחים תרונה. בוא וראה כמה היא גדולה חכמה שעליה קורא שלמה וצוח ואומר אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם. אם קורא. אותם אישים למה קורא אותם בני אדם. אמר ר' שמעון בן חלפתא אם זכיתם וקיימתם את התורה אתם נקראים כאברהם יצחק ויעקב שנקראו אישים. ואם לאו אתם נקראים כאדם הראשון שלא קיים את התורה ונטרד מגן עדן. דבר אחר אם זכיתם וקיימתם דברי תורה אתם נקראין כמלאכי השרת. ואם לאו בני אדם. מה כתיב אחריו הבינו פתאים ערמה וכסילים הבינו לב:

שמעו כי נגידים אדבר. מהו נגידים. דברים המגידים לכם בן טומאה לטהרה בין איסור להיתר. ומפתח שפתי מישרים. דברים שהם פותחין לכם חדרי חדרים שבמרום. כי אמת יהגה חכי. אבל כשאדם מטה אזניו ושפתיו לדברי הבל ותועבת שפתי רשע:

כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת. אמר ר' נחמיה בוא וראה כמה מדה טובה ברא הקב"ה לעולמו עד שלא ברא עולמו. ואיזו זו תורה. תמן תנינן שבעה דברים נבראו קודם לברייתו של עולם. ואלו הן כסא הכבוד שנאמר נכון כסאך מאז מעולם אתה. ומלך המשיח שנאמר (תהלים עב יז) יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו ויתברכו בו כל גוים יאשרוהו. ולמה יקרא ינון שהוא עתיד ליינן (פ' להקיצן) ישני עפר. והתורה שנאמר ה' קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. וישראל שנאמר (שם עד ב) זכור עדתך קנית קדם גאלת שבט נחלתך הר ציון זה שכנת בו. ובית המקדש שנאמר (ירמיה יז) כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. והתשובה שנאמר (תהלים צ ב) בטרם הרים יולדו ותחולל ארץ ותבל ומעולם ועד עולם אתה אל תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. וגיהנם שנאמר (ישעיה ל לג) כי ערוך מאתמול תפתה גם היא למלך הוכן העמיק הרחיב מדורתה אש ועצים הרבה נשמת ה' כנחל גפרית בוערה בה:

להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא. עתיד הקב"ה להנחיל כל צדיק וצדיק שלש מאות ועשר עולמות. לכך נאמר להנחיל אוהבי יש. בתחלה היכן היתה תורה. בשמים. שנאמר ואהיה אצלו אמון ואהיה שעשועים יום יום משחקת לפניו בכל עת. ואחר כך עלה משה והורידה לארץ ונתנה לבני אדם שנאמר משחקת בתבל ארצו ושעשועי את בני אדם. אמר רבי אלכסנדר מהו בתבל ארצו. מכאן אתה למד שעשרה שמות יש לארץ. ארץ אדמה חרבה יבשה ארקא תבל חלד ראשית גיא שדה. ארץ שבני אדם רצין בה. אדמה שממנה נברא אדם הראשון. חרבה שמחריבין אותה המים. יבשה שקבלה דמו של הבל. דבר אחר שהובישה מעשיה הטובים. ארקא שברחה לפני הקב"ה בשעה שרצה ליתן לישראל את התורה על הר סיני. תבל שהיא מתובלל בפירותיה. חלד שבני אדם חלודים בה. ראשית שהיא ראשית לכל מעשה בראשית. גיא שעשויה גבעות. שדה שעשויה שדות שדות. רבי זעירא דרש ליה מהכא (בראשית כד סג) ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב:

ועתה בנים שמעו לי ואשרי דרכי ישמורו. אמר הקב"ה איני מבקש מכם אלא שמועה זו בלבד. אם שמעתם לי אני מקיים לכם מה שנבא ישעיה (ישעיה א יט) אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו. דבר אחר ועתה בנים שמעו לי כל מה שנבא שלמה המלך:

אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום לשמור מזוזת פתחי. אמר הקב"ה אשרי מי ששומע לי לשקוד על דלתותי יום יום למה יום יום שני פעמים. כנגד שני עולמות העולם הזה והעולם הבא. לשמור מזוזות פתחי אלו שערי תפלה. שחייב אדם להשכים בכל יום לבית הכנסת ויכנס שני פתחים ואחר כך יתפלל. דבר אחר לשמור מזוזות פתחי. אמר ר' תנחומא חייב אדם לתת מזוזה על פתחי ביתו שנאמר (דברים ז י) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשערך. ר' לוי אמר שני מזוזות מזוזה אחת מכאן ומזוזה אחת מכאן רבי ישמעאל אומר מזוזה אחת. וחכמים אומרים כדברי רבי ישמעאל. למה שאם עושה שני מזוזות אינו יודע איזו עיקר ואיזו טפל. מסייע ליה לרבי ישמעאל דאמר קרא (שם ו ח) וקשרתם לאות על ידכה. אם כן יעשה שני תפילין. תפילין מכאן ותפילין מכאן. אם עשה כן אינו יודע איזו עיקר ואיזו טפל אלא ודאי כדברי ר' ישמעאל מה מזוזה אחת אף תפילין תפלה אחת. אמר ר' יודן אם כן למה נאמר לשמור מזוזות פתחי. שאם יהיו לו לאדם שני פתחים חייב ליתן מזוזה בזה ובזה. לכך נאמר לשמור מזוזות פתחי:

כי מוצאי מצא חיים אמר הקב"ה כל מי שהוא מצוי בדברי תורה אף אני מצוי לו בכל מקום. לכך נאמר כי מוצאי מצא חיים. ויפק רצון מה'. כל מי שהוא מפיך בדברי תורה ומלמדו ברבים אף אני בעת רצון מפיך לו רצון. לכך נאמר ויפק רצון מה'. וחוטאי חומס נפשו כל משנאי אהבו מות. אמר הקב"ה לרשעים אם חוטאים אתם לפני סבורין אתם שיש לי הפסד בנפשכם. נפשכם אתם מפסידין. לכך נאמר וחוטאי חומס נפשו. סבורים אתם שיש לכם חיים מיתה אתם גורמים לעצמיכם. שנאמר כל משנאי אהבו מות

מדרש משלי פרשה ט

חכמות בנתה ביתה. זו התורה שבנתה כל העולמות. חצבה עמודיה שבעה. שנחצבה משבעה רקיעים ונתנה לבני אדם. דבר אחר חכמות בנתה ביתה. מהו. אלא אמר הקב"ה אם זכה אדם ולמד תורה וחכמה חשוב לפני הקב"ה כמו שברא שמים וכאילו העמיד כל העולם כולו. חצבה עמודיה שבעה. אלו שבעה ארצות. אם זכה אדם ומקיימה נוחל שבע ארצות. אם לא קיים מתחלק לשבע ארצות:

טבחה טבחה מסכה יינה. אמר ר' אבהו זו אסתר המלכה. שבשעה שהגיע צער גדול לישראל בימי מרדכי מה עשתה התקינה סעודה לאחשורוש ולהמן הרשע נשתכרו יין ביותר וכסבור היה המן בעצמו שחלקה לו כבוד והוא לא היה יודע שפרשה לו מצודה שמתוך ששכרתו יין קנתה לה אומתה לעולם. אף ערכה שולחנה. שערכה לה שולחן בעולם הזה ולעולם הבא שכל המועדים יהיו בטלין וימי הפורים לא יהיו נבטלין לעולם שנאמר (אסתר ט כח) וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם. אף ימי הכפורים אינן בטלין לעולם שנאמר (ויקרא טז לד) והיתה זאת לכם לחקת עולם. דבר אחר אף ערכה שלחנה. זו התורה שערכה שולחן למי שמתעסק בה בעולם הזה ובעולם הבא:

דבר אחר אף ערכה שלחנה. מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורין אחר מיתת רבי שמעון בן גמליאל ורבי ישמעאל גזרה מלכות הרשעה שמד על ישראל שלא יעסקו בתורה. מה עשה רבי עקיבא הלך והקהיל קהלות ברבים וישב ודרש. בא פפוס בן יהודה ומצאו לרבי עקיבא שהיה עוסק בתורה ודורש ומקהיל קהלות ברבים אמר לו עקיבא אי אתה מתירא מאומה זו. אמר לו אתה הוא פפוס שאומרים עליך שחכם גדול אתה אי אתה אלא טפש. אמשול לך משל למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך על שפת הים וראה דגים שהיו מתחבאים בים. אמר להם מפני מה אתם מתחבאים. אמרו לו מפני רשתות ומכמורות שבני אדם פורשין לנו. אמר להם עלו ליבשה ונדודר אני ואתם כשם שדרו אבותי עם אבותיכם. אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות אתה אי אתה אלא שוטה. ומה עכשיו שאנו עומדים במקום חיותינו אנו מתייראין אם אנו עוליך ליבשה על אחת כמה וכמה. אף אנחנו מה עכשיו שאנו יושבין ועוסקין בתורה שכתוב בה כי הוא חייך ואורך ימך כך אנו מתייראין. אם אנו יושבין ובטלין על אחת כמה וכמה אמרו לא היו ימים מועטים עד שתפס את רבי עקיבא וחבשוהו בבית הסוהר ותפסו את פפוס בן יהודה וחבשוהו אצלו. אמר לו רבי עקיבא פפוס למה הביאך לכאן. אמר לו אשריך רבי עקיבא שנתפסת על דברי תורה ואוי לו לפפוס שנתפס על דברים בטלים. והיה יהושע הגרסי משמשו בכל יום והיה מכניס לו מים במדה. יום אחד מצאו שומר בית האסורין אמר לו היום מימך מרובים שמא לחתור בית האסורים אתה מבקש שפוך חציין ותן לו חציין. כיון שבא אצל רבי עקיבא. אמר לו תן לי מים ליטול ידי. אמר לו רבי כדי שתייה אין מספיקין וליטול ידיך מספיקין. אמר לו ומה אעשה שהרי אמרו חכמים כל המזלזל בנטילת ידים נעקר מן העולם מוטב שאמות מיתת עצמי ואל אמות שתי מיתות. כשהגיע יום הכפורים היה יהושע הגרסי נפטר ממנו והלך לביתו. אותו היום היה רבי עקיבא מיתדין קומי טורנוסרופוס ואתת

ענתא דקריאת שמע והוון מסרקין לבשריה במסרקא דפרזלא ותקלין לבשריה במקולא וקרי קריאת שמע וגחין אמר לו סבא סבא או חרש אתה או מבעט ביסורין אתה. אמר לו תיפח רוחיה דההוא גברא לא חרש ולא מבעט ביסורין אני. אלא כל ימי הייתי קורא את הפסוק הזה (דברים ז) ואהבת את ה' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאודך. רחימתיה בכל לבי רחימתיה בכל ממוני ובכל נפשי לא הוה בדיקא לי וכיון דמטית לי בכל נפשי ואתת עונתה דקריאת שמע לא אפלגית עליה בגין כן אנא קרי שמע וגחין. ואף תלמידיו אמרו לו רבינו עד כאן. אמר להם כל ימי הייתי מצטער על פסוק ובכל נפשך ואפילו הוא נוטל את נפשך ואמרתי אימתי יבא לידי ואקיימנו. ועכשיו שבא לידי לא אקיימנו. יצאתה נשמתו באחד. יצתה בת קול ואמרה אשריך רבי עקיבא שיצאה נשמתך באחד. לאחר שהיה מת לא הניחוהו לקבורו והחזירוהו לבית האסורין. ושכב שם שר בית הסוהר לשמרו. בא אליהו הצדיק ועמד על פתח יהושע הגרסי. אמר לו שלום עליך רבי. אמר ליה שלום עליך רבי ומורי אמר לו מי אתה כלום אתה צריך. אמר לו כהן אני ובאתי להגיד לך שרבי עקיבא מת בבית האסורין. מיד הלכו שניהם לבית האסורין. מצאו דלת שערי בית האסורין פתוח ושר בית הסוהר היה ישן וכל מי שהיו בבית הסוהר היו ישנים והושיב את רבי עקיבא על המטה ויצא. מיד נטפל לו אליהו זכור לטוב ונטלו על כתפו. וכשראה יהושע הגרסי כך אמר לאליהו רבי והלא אמרת לי כהן אתה והלא כהן אסור להטמא למת. אמר לו חייך רבי יהושע בני. חס ושלום שאין טומאה בצדיקים אף לא בתלמידיהם. והיו מוליכין אותו כל הלילה עד שהגיעו אצל אנטיפטרס של קוצרים. כיון שהגיעו לשם עלו שלש מעלות וירדו שלש מעלות ונפתחה המערה לפניהם וראו שם במערה כסא וספסל ושלחן ומטה ומנורה. והשכיבו לרבי עקיבא על המטה ויצאו. כיון שיצאו נסתמה המערה ודלקה הנר על המטה. וכשראה אליהו זכור לטוב כן פתח ואמר אשריכם צדיקים ואשריכם עמלי תורה ואשריכם יראי שמים שגנוז לכם וטמון לכם ומשומר לכם מקום בגן עדן לעתיד לבא. אשריך רבי עקיבא שנמצא לך מלון טוב בשעת מיתתך. ועליך נאמר חכמות בנתה ביתה וגו' וישבה לפתח ביתה וגו' טבחה טבחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה וגו'. על ענין השלחן ומטה ומנורה הערוכים שם בתוך המערה:

ועוד מעשה היה בימי רבן גמליאל הזקן שהיו מסובין אצלו והיה טבי עבדו עומד ומשמשו. אמר רבי אליעזר בן עזריה אי לך כנען שחייבת בין צדיקים בין רשעים. בדין הוא שיהא טבי יושב ואני משמשו. אמר ר' ישמעאל מצינו גדול ששימש. אברהם גדול העולם היה ושמם ערבים. אמר רבי טרפון מצינו גדול מכהן מה כהן משמש את ישראל ביום הכפורים. אמר להן רבן גמליאל הנחתם כבודו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא ואתם עוסקים בכבודו של בשר ודם. הקב"ה ברא עולמו משיב רוחות מזריח חמה מוריד גשמים מבריה טללים מגדל צמחים ועורך שלחן לכל אחד ואחד. דכתיב (תהלים כג ה) תערוך לפני שלחן נגד צוררי וגו'. וכל כך למה בזכותה של תורה. לפיכך היה מתנבא שלמה בחכמתו ואמר אף ערכה שולחנה. אמר רבי ירמיה בוא וראה כמה גדול כבוד התורה שאלו לא דיין לחכמים שהיא עורכת להם שלחן אלא שהיא מוספת להם חכמה על חכמתם. הדא הוא דכתיב תן לחכם ויחכם עוד. ומתוך שהוא מקרב נפשו לשמוע דברי תורה אף היא מוספת לו יראה שנאמר תחלת חכמה יראת ה'. זו היא התורה שקדמה לכל העולם כלו:

ודעת קדושים בינה. אלו בעלי תלמוד שבשעה שהן יושבין ומבינין כל דבר ודבר שיש בו דומין למלאכי השרת שיש בהם בינה ונקראים קדושים. שנאמר (דניאל ז כב) ודינא יהיב לקדישי עליונין. ומנין שנקראו ישראל קדושים. שנאמר (תהלים יז ג) לקדושים אשר בארץ המה. ואדירי כל חפצי בם. ארבעה נקראו אדירים ואלו הן הקב"ה וישראל והמים ומצרים. הקב"ה נקרא אדיר שנאמר (שם צג) אדיר במרום ה'. ישראל נקראו אדירים שנאמר (שם טז) ואדירי כל חפצי בם. מים נקראו אדירים שנאמר (שם) מקולות

מים רבים אדירים משברי ים. מצרים נקראו אדירים שנאמר (יחזקאל לב יח) אותה ובנות גוים אדירים. יבא הקב"ה שהוא אדיר בשביל ישראל שנקראו אדירים ויפרע מן המצרים שנקראו אדירים. דבר אחר ואדירי כל חפצי בם. אלו חכמים שיודעין חפיצה של תורה. דבר אחר ואדירי כל חפצי בם. אלו ישראל שהם חפצו של הקדוש ברוך הוא. דבר אחר ואדירי כל חפצי בם. אלו ישראל שחפצים במצות. דבר אחר אמר הקב"ה כל זמן שישראל עושין רצוני אף אני אעשה חפצם. אמר ר"א עשה רצונו כרצונך כדי שיעשה רצונך כרצונו. שכך אמר דוד (דברי הימים א כט יד) כי ממך הכל ומידך נתנו לך. אם אתה עושה כך הוא מאריך לך ימים ומוסיף לך שנים. שנאמר כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים. וכתוב אחריו:

אם חכמת חכמת לך. משל לאחד עני ואחד עשיר והיה אומר לעני בכל יום כמה נכסים יש לי כמה כסף וזהב יש לי. והיה העני אומר לו מכל עושר שלך אין לי ממנו הנאה כל מה שקנית לעצמך קנית. כך הקב"ה אומר לחכם בני אף על פי שקנית חכמה לנפשך קנית. לכך נאמר אם חכמת חכמת לך. רבי אליעזר היה דורש אם חכמת בתורה כאילו משמח להקב"ה שנתן לך חכמה. שנאמר אם חכמת חכמת לך. לזה שנתן לך חכמה. ולצת לבדך תשא. ולא לאחרים עמך. אם גדלת עצמך בדברי ליצנות לבדך תשא. דבר אחר אם חכמת חכמת לך. הרי זה אומר לתלמיד חכם תמן תנינן אם עמלת בתורה יש לי שכר הרבה ליתן לך ואם בטלת מן התורה יש לך בטלין הרבה כנגדך:

דבר אחר ולצת לבדך תשא אשת כסילות הומיה. נמצא כסיל כאשר זונה. מה הכסיל מתגאה והומיה כך אשה זונה היא מתגאה בזנותה. ומה הכסיל מתגאה ואינו יודע מה עתיד להיות בסוף כך אשה זונה מתגאה ואינה יודעת מה יהיה בסוף זנותה. שנאמר (משלי ט יג) אשת כסילות הומיה פתיות ובל ידעה מה:

דבר אחר אשת כסילות הומיה. זו חוה ששמעה לנחש ועברה על ציווי של הקב"ה ולא עוד אלא שהחטיאה לאדם הראשון. מה כתיב אחריו וישבה לפתח ביתה על כסא מרומי קרת לקרא לעוברי דרך המישרים אורחותם. מלמד שנתגרה תשובה לדורות ואמר אשרי מי שמיישר אורחותיו ואינו חוטא. ואוי לו למי שאינו מיישר אורחותיו ונתחייב כמו שנתחייבתי. שנאמר מי פתי יסור הנה וחסר לב ואמרה לו. כל מי שחסר דעת ילמד ממני שגנבתי רצונו של הקב"ה ודעתו של אדם הראשון ומצאתי מתוק לשעה ואחר כך היתה מרה. שנאמר (משלי ט יז) ואחריתה מרה כלענה חדה כחרב פיות (שם ה ד) ולחם סתרים ינעם. אפילו אדם חוטא עם אשת איש בסתר אין שם מי שרואה אותו ואינו יודע שיש שומרין אותו בכל מקום שהולך ומגידין מעשיו להקב"ה ליום הדין. שנאמר ידע כי רפאים שם. ובסוף מה הוא אומר בעמקי שאול קרואיה. מכאן היה רבי ישמעאל דורש אשרי אדם שמרחיק עצמו מן העבירה ומדבק בדרכיו של הקב"ה ובתורה. ללמדך כשאדם מדבק בו ובתורה משמח בוראו. לפיכך שלמה נתנבא בחכמתו ואמר

מדרש משלי פרשה י

משלי שלמה בן חכם ישמח אב. אין אב אלא הקב"ה שהוא אב לכל העולם שנאמר (תהלים סח ו) אבי יתומים ודיין אלמנות. דבר אחר בן חכם ישמח אב. זה שלמה שהיה חכם ביותר ששמח הקב"ה בחכמתו. ובן כסיל תוגת אמו. זה המן הרשע ששמע לעצת אשתו ונתלה על העץ. שנאמר (אסתר ה יד) ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו יעשו עץ גבוה חמשים אמה. ואומר (שם ז י) ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי וחמת המלך שככה. ומכל עשרו לא היה לו לפדות את עצמו. ללמדך כשמגעת מפלתן של רשעים אין מועיל להם ממונם. שנאמר (משלי יא ד) לא יועיל הון ביום עברה וצדקה תציל ממות. ונאמר (שם יב) לא יועילו אוצרות רשע וצדקה תציל ממות. שתי צדקות למה. אחת שמצלת מדינה של גיהנם ואחת

שמצלת ממיתה משונה. ואיזו היא שמצלת מן הגיהנם אותה דכתיב בה עברה דכתיב (צפניה א) יום עברה היום ההוא. ואיזו היא שמצלת ממיתה משונה זו היא צדקה. שנותנה ואינו יודע למי נותנה נוטלה ואינו יודע ממי נוטלה. ר"ע בן יעקב אומר זו נפש צדיק שהוא נפטר מן העולם בלא חטא. כתוב אחד אומר וצדקה תציל ממות. וכתוב אחד אומר (תהלים פט מט) מי גבר יחיה ולא יראה מות כיצד יתקיימו שתי מקראות הללו. אמור מעתה מי גבר יחיה ולא יראה מות זו היא מיתה כדרך כל הארץ. וצדקה תציל ממות זו היא מיתה משונה שממנה הצדקה מצלת. כתוב אחד אומר (שמות לד ז) נקה וכתוב אחד אומר לא ינקה. אי אפשר לומר נקה שכבר נאמר לא ינקה. ואי אפשר לומר לא ינקה שכבר נאמר נקה. כיצד נתקיימו שתי כתובים הללו. מנקה הוא לשבים ואינו מנקה לשאינן שבים:

תמן תנינן על ארבעה חלוקי כפרה שאל רבי מתיא בן חרש את רבי אליעזר בן עזריה ברומי. שמעת ארבעה חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש. אמר לו שלשה הן ותשובה עם כל אחת ואחת מהן. עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זז משם עד שמוחלין לו מיד. שנאמר (ירמיה ג כב) שובו בנים שובבים ארפא משובותיכם וגו'. עבר על לא תעשה ועשה תשובה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. שנאמר (ויקרא טז ל) כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו. עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין ממרקין. שנאמר (תהלים פט לג) ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עונם. אבל כל מי שיש בידו חלול השם אין כח בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר ולא ביסורין למרק אלא כולן תולין ומיתה ממרקת. שנאמר (ישעיה כב יד) ונגלה באזני ה' צבאות אם יכופר העון הזה לכם עד תמותן וגו'. דבר אחר שאל את רבי יהושע אמר לו מקרא זה במה הוא מדבר במתי חוצה לארץ או במתי ארץ ישראל. ומהו אומר. אדמתם מכפרת עליהם. שנאמר (דברים לב מג) וכפר אדמתו עמו. אמר לו תאמר אף צדיקים חוטאים כך מתכפרין אף כן. אמר לו בני אם רשעים מתכפרין אף צדיקים לא כל שכן. בא וראה מה אמר שלמה בחכמתו שאין הצדיקים נפטרים מן העולם עד שהוא מוחה להם עונותיהם שנאמר:

לא ירעיב ה' נפש צדיק. שהוא נפטר לבית עולמו בלא חטא. והות רשעים יהדוף. שהוא דוחפם ליום הדין. דבר אחר לא ירעיב ה' נפש צדיק. זה תלמיד חכם שכל זמן שהוא מתעסק בתורה בחגים אם נתעלם ממנו פרק אחד או דבר מתלמודו אינו נפטר מן העולם עד שבאין מלאכי השרת וסודרין לפניו בשביל שלא יהא לו בוש פנים לפני הקב"ה לעתיד לבא. לכך נאמר לא ירעיב ה' נפש צדיק. רבי סימון אומר אלו הצדיקים שאפילו בחייהם אין הקב"ה מצריכן לבריות. והות רשעים יהדוף. שהוא דוחפם לשרה של גיהנם:

דבר אחר לא ירעיב ה' נפש צדיק. בשעה שהוא משמר אורח חיים. ואין חיים אלא תורה שנאמר (משלי ד כב) כי חיים הם למוצאיהם ולכל בשרו מרפא. ומנין לתלמיד שצריך לשמור שנאמר (שם י ז) אורח לחיים שומר מוסר ועוזב תוכחת מתעה. מהו ועוזב תוכחת מתעה. אמר רבי אלכסנדר כל תלמיד חכם שהוא עוזב דברי תורה מעלין עליו כאילו מתעתע במי שאמר והיה העולם. ולא עוד אלא כיון שעזב דברי תורה בעולם הזה הקב"ה עוזבו לעולם הבא. לכך נאמר ועוזב תוכחת מתעה. אמר רבי חנינא בן דוסא אין לך צדקה שמצלת את האדם מדינה של גיהנם אלא תורה בלבד. שנאמר וצדקה תציל ממות. שיש בה כח להציל אותו מיום הדין. ואפילו נתחייב אדם בדבר עבירה יכולה להציל אותו מיום הדין. שנאמר צדיק מצרה נחלץ ויבא רשע תחתיו. הרי מכאן לתלמיד חכם שעבר בדבר עבירה שהיא מצלת אותו. צדיק גמור מנין. אמר ר' יעקב אין צריך לומר שמעשיהן מצילין אותם:

אמר רבי ישמעאל בא וראה כמה קשה יום הדין שעתיד הקב"ה לדון את כל העולם כולו בעמק יהושפט. וכיון שתלמיד חכם בא לפניו אומר לו כלום עסקת בתורה. אמר הן. אומר לו הקב"ה הואיל והודית אמור לפני מה שקרית ומה ששנית. מכאן אמרו כל מה שקרא אדם יהא תפוס בידו ומה ששנה תהא תפוס בידו שלא תשיגהו בושה וכלימה ליום הדין. היה רבי ישמעאל אומר או לאותה בושה או לאותה כלימה. ועל זה בקש דוד מלך ישראל בתפלה ובתחנונים לפני המקום ואמר (תהלים ה ד) ה' בקר תשמע קולי וגו'. בא מי שיש בידו מקרא ואין בידו משנה. הקב"ה הופך את פניו ממנו ומצירי גיהנם מתגברין בו כזאבי ערב והם נוטלין אותו ומשליכין אותו לגיהנם. בא מי שיש בידו שני סדרים או שלשה. הקב"ה אומר לו בני כל ההלכות למה לא שנית אותם. אם אומר להם הניחוהו מוטב. ואם לאו עושין לו כמדרשו ראשון ראשון. בא מי שיש בידו הלכות. אומר לו בני תורת כהנים למה לא שנית שיש בו טומאת שרצים טומאה וטהרה טומאת נגעים וטהרת נגעים טומאת נתקים וטהרת נתקים טומאת בתים וטהרת בתים טומאת זבין וטהרת זבות טומאת לידה וטהרת לידה טומאת מצורע וטהרת מצורע סדר וידוי של יום הכפורים וגזירה שוה ודיני ערכים וכל דיני ישראל שהן דנין בתוכו. בא מי שיש בידו תורת כהנים. הקב"ה אומר לו חמשה חומשי תורה למה לא שנית שיש בהן קריאת שמע תפילין ומזוזה. בא מי שיש בידו חמשה חומשי תורה. אומר לו הקב"ה למה לא למדת אגדה ולא שנית שבשעה שהחכם יושב ודורש אני מוחל ומכפר עונותיהן של ישראל ולא עוד אלא שבשעה שהן עונין אמן יהא שמיה רבה אפילו אם נחתם גזר דינם אני מוחל להם ומכפר עונותיהן. בא מי שיש בו אגדה. הקב"ה אומר לו בני תלמוד למה לא למדת שנאמר (קהלת א ז) כל הנחלים הולכין אל הים והים איננו מלא. ואיזה זה תלמוד. בא מי שיש בידו תלמוד. הקב"ה אומר לו בני הואיל ונתעסקת בתלמוד צפית במרכבה צפית בגאווה שאין הנייה בעולמי אלא בשעה שתלמידי חכמים יושבין ועוסקין בדברי תורה ומציצין ומביטין ורואין והוגין המון התלמוד הזה. כסא כבודי האיך הוא עומד. רגל ראשון במה הוא משתמש. שני במה הוא משתמש. שלישי במה הוא משתמש. רביעי במה הוא משתמש. חשמל האיך הוא עומד וכמה פנים הוא מתהפך בשעה אחת. לאיזה רוח הוא משמש. הברק האיך הוא עומד כמה פנים של זוהר נראין בין כתפיו. לאיזה רוח הוא משמש. כרוב האיך הוא עומד. לאיזה רוח הוא משמש. גדולה מכולן עיון כסא הכבוד האיך הוא עומד. עגולה הוא כמין מלבן. מתוקן הוא כמין גשירים. כמה יש בו. כמה הפסק יש בין גשר לגשר. וכשאני עובר באיזה גשר אני עובר באיזה גשר האופנים עוברין. באיזה גשר גלגלי המרכבה עוברין. גדולה מכולן מצפרני ועד קדקדי האיך אני עומד. כמה שיעור בפיסת ידי. כמה שיעור אצבעות רגלי. גדולה מכולן כסא כבודי האיך הוא עומד. לאיזה רוח הוא משמש. בשלישי בשבת לאיזה רוח הוא משמש. ברביעי בשבת לאיזה רוח הוא משמש. וכי לא זהו הדרי זהו גדולתי זהו הדר יופיי (שבני אדם) מכירין את כבודי במדה הזאת עליו אמר דוד (תהלים קד כד) מה רבו מעשיך ה'. מכאן היה רבי ישמעאל אומר אשרי תלמיד חכם שמשומר למודו בידו כדי שיהא לו פתחון פה להשיב להקב"ה ליום הדין. לכך נאמר ארח לחיים שומר מוסר. שלא יאמר אדם הואיל ונתחכמתי בתורה בתחלה אלך מעכשיו ואתעסק בממון ובנכסים והוא אינו יודע שאינן מועילים לו כלום שנאמר:

לא יועילו אוצרות רשע. ומהו שיועיל לו דברי תורה שנמשלו בחיים. שנאמר אורח לחיים שומר מוסר. וצדקה תציל ממות. תציל מדינה של גיהנם. יש לך אדם שהוא נותנה למי שראויה לו ולמי שאינה ראויה לו. יכול אם נותנה לעכו"ם תהא מצלת אותו. הוי אומר אין לך צדקה אלא תורה. שנאמר וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות וגו'. ואית מאן דבעי שמעוניה מהכא. דאמר רבי יוסי יהא חלקי עם גבאי צדקה ולא ממחלקי צדקה שהנוטלה יודע ממני נוטלה אבל הנותנה אינו יודע למי נותנה. אמר ר' חנינא בן דוסא אין לך צדקה שמצלת את האדם מדינה של גיהנם אלא תורה בלבד. שנאמר וצדקה תציל ממות. אפילו

נתחייב תלמיד חכם לדבר עבירה יכולה להציל אותו. שנאמר (משלי יא ח) צדיק מצרה נחלץ וגו'. אמר רבי עקיבא מעשיהן של צדיקים מצילין אותן שנאמר

מדרש משלי פרשה יא

צדקת ישרים תצילם. וכל כך למה. בשביל זכות התורה שנמשלת בצדקה ונמשלה בחיים. שנאמר כן צדקה לחיים. ומרדף רעה למותו. וכי יש לך אדם שמרדף רעה ומיתה לנפשו. אלא זה שמגדיל ימיו בלא תורה. ואמר ר' אבהו זה שמגדיל ימיו בליצנות. ורבי זעירא אמר ואית דאמרי זה שמגדיל ימיו בדברי רעה. שנאמר (שם יב יא) ומרדף ריקים חסר לב. נאמר כאן חסר לב. ונאמר להלן (שם ו) נואף אשה חסר לב. ולא עוד אלא שהוא גורם לעצמו רעה בשעת מיתתו. לכך נאמר ומרדף רעה למותו. ומה כתיב אחריו תועבת ה' עקשי לב. אמר ר' יוחנן זה שמקשה לבו מלעשות תשובה. והקב"ה קורא אותו תועבה שנאמר תועבת ה' עקשי לב. ורצונו תמימי דרך. שאם חוזר בו ועושה תשובה קורא אותו תמים. אשריו לזה שתם מעונותיו ועשה תשובה. דבר אחר ורצונו תמימי דרך. בא וראה חכמתו של שלמה שכל מה שנתנבא דוד אביו נתנבא הוא. בדוד כתיב (משלי כח יד) אשרי אדם מפחד תמיד. ושלמה אמר ורצונו תמימי דרך. אמר הקב"ה כל מי שהולך בתמימות לפני כאילו עשה רצוני. הדא הוא דכתיב ורצונו תמימי דרך:

יד ליד לא ינקה רע. בא וראה שתי ידיים יש לו לאדם אם גונב הוא באחת ונותן צדקה באחת לא ינקה לעתיד לבא. כך הקב"ה אומר לרשעים שני עולמות בראתי לכם אחד לעשות בו מעשים טובים ואחד לשלם בו שכר. עכשיו שלא עשיתם מעשים טובים בעולם הזה כאן מה אתם מבקשים. כן האדם. אדם שבראתי לו שתי ידיים באחת עושה עבירה ובאחת עושה צדקה. ומה כתיב יד ליד לא ינקה רע. ואתם סבורים להנצל מדינה של גיהנם. לא ינקה רע. משל לאחד שעבר עבירה ונתן לזונה שכרה לא הספיק לצאת מפתח ביתה עד שבא עני אחד ואמר לו תן לי צדקה ונתן לו אומר לעצמו אילולי לא רצה הקב"ה לכפר בי עונותי לא בא עני זה לידי שנתתי לו צדקה. אמר לו הקב"ה רשע אל תחשוב כך אלא לך למוד מחכמתו של שלמה שאמר יד ליד לא ינקה רע. ר"א שאל את רבי יהושע מהו יד ליד לא ינקה רע. מה היד הזו שהיא אוכלת עם חברתה אם אדם עושה מצוה באחת ונתחייב באחת אין זו מכפרת על זו. דכתיב יד ליד לא ינקה רע. דבר אחר אדם שיש דבר בינו ובין חבריו הוא נשבע בפיו ומבטל בלבו. תאמר שהוא מנוקה. תלמוד לומר יד ליד לא ינקה רע. נאמר כאן לא ינקה. ונאמר להלן בעשרת הדברות כי לא ינקה. מה דבור האמור להלן על השבועה אף כאן על השבועה. אמר ר' אלעזר לא כן שהרי סופו של פסוק מפרש וזרע צדיקים נמלט. אם ראית צדיק שהוא בן אבות לא במהרה הוא חוטא. למה שהוא מתחשב ואומר אכחיש יצרי לשעה ולא אאבד עולמי לשעה ונמצא נמלט מדינה של גיהנם. לכך נאמר וזרע צדיקים נמלט. אבל רשע אינו אומר כן אלא הולך אצל זונה ונשבע לה בשביל לעשות תאות יצרו ואחר כך עובר על השבועה ורוח הקודש משיבה ואומרת רשע לא דייך שעברת עבירה אלא הזכרת שמי על דבר שקד חיך לא תנקה מדינה של גיהנם. אמר רבי סימון מפני מה קורא אותו רע מפני יצר הרע שנקרא רע שנאמר (בראשית ח כא) כי יצר לב האדם רע מנעוריו. והוא רע שנאמר יד ליד לא ינקה רע. וכתיב וזרע צדיקים נמלט. שהקב"ה נותן בלבם של צדיקים שלא יחטאו כדי שינצלו מדינה של גיהנם. לכך נאמר וזרע צדיקים נמלט:

נזם זהב באף חזיר. אם אתה נותן כלי זהב באף חזיר הוא הולך ומלכלכו בטיט ובצואה או בביב ואינו מדיחו. כך אם הולך תלמיד חכם אצל הזונה ועושה צרכיו עמה אינו מקלקל תורתו לכך נאמר נזם זהב

באף חזיר אשה יפה וסרת טעם. אמר רבי אלכסנדר רבי שמסיר טעמה של תורה ממנו. אבל כל מי שעובר על פתח ביתה ואינו נפתה לפיה הקב"ה קורא לו צדיק שנאמר תאות צדיקים אך טוב. תקות רשעים עברה. מהו עברה. אמר רבי יוחנן שעברה תקות של רשע באותה עבירה שעבר:

יש מפזר ונוסף עוד. אמר ר' אבהו אם ראית אדם מפזר מעותיו לצדקה הוי יודע שהוא מוסיף. שנאמר יש מפזר ונוסף עוד. וחושך מיושר אך למחסור. אמר רבי שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן אם ראית אדם שמונע עצמו מן הצדקה הוי יודע שהוא מתחסר. שנאמר חושך מיושר אך למחסור:

דבר אחר יש מפזר ונוסף עוד. אם ראית דור שחביבין עליו דברי תורה הוי מלמדן ולומדין תורה. וחושך מיושר אך למחסור אם ראית דור שהן רציין לדברי תורה ואין אתה מלמד תורתך מתחסר מללמוד שמתוך שאתה מלמד אתה למד שנאמר נפש ברכה תדושן ומרוה גם הוא יורא. ולא עוד אלא כל מי שמונע תורה ואינו רוצה ללמד עתידין מלאכי השרת לנקוב אותנו ככברה. ולא עוד אלא אמר שאפילו עוברין במעי אמן הן מקללין אותו שנאמר מונע בר יקבוהו לאום. ואין בר אלא תורה שנאמר (תהלים ב יב) נשקו בר פן יאנף ואין יקוב אלא לשון קללה שנאמר (במדבר כד יא) ויקב בן האשה הישראלית את השם ויקלל. ואין לאום אלא עוברין שנאמר (בראשית כו) ולאום מלאום יאמץ:

וברכה לראש משביר. אמר רבי תנחומא כל המקיים תורתו בעולם הזה לעתיד לבא עתידה היא להיות עטרה על ראשו. לכך נאמר וברכה לראש משביר:

שוחר טוב יבקש רצון. אם ראית אדם שהוא מדבר טוב על חבירו אף מלאכי השרת מדברין עליו זכות טוב לפני הקב"ה. הדא היא דכתיב (שמות לג יט) וחנותי את אשר אחון. ודורש רעה תבואנו. אם ראית אדם שהוא מדבר רעה על חבירו אף מלאכי השרת מדברין עליו רעות וחנופה לפני הקב"ה. כמה דאת אומר (תהלים ז יז) ישוב עמלו בראשו וגו'. דבר אחר ודורש רעה תבואנו. זה המן שהיה דורש רעתו של מרדכי. מה כתיב אחריו בוטח בעשרו הוא יפול. זה המן. וכעלה צדיקים יפרחו. זה מרדכי ואסתר:

דבר אחר בוטח בעשרו הוא יפול. זה פרעה. וכעלה צדיקים יפרחו. אלו משה ואהרן. אמר ר' לוי שנים עשירים גדולים היו בעולם אחד בישראל ואחד באומות העולם. קרח בישראל והמן באומות העולם. ושניהן שמעו לנשיהן ונפלו. קרח שמע לאשתו ונפל. כיצד כשבא מבית המדרש אמרה לו אשתו מה הלכה חדש לכם משה בבית המדרש. אמר לה פירש לנו מעשה. אמרה לו מעשה תכלת היו. אמר לה כך דרש ואמר לי מפי הגבורה שתעשו לכם ציצית על ארבע כנפי בגדיכם כדי שיהא תכלת. שנאמר (במדבר טו לח) ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת. באותה שעה היתה משחקת ואמרת לו ראו כמה יושב ומשחק. תדע שהוא אומר על כנפי בגדיכם אני עושה לך טלית כולה תכלת. מה עשתה עמדה ועשתה טלית שכולה תכלת. נתעטף בו ועמד לפני משה. אמר לו מה עשית. אמר לו אתה אמרת מעט ואני עשית הרבה. השיב משה ואמר כתיב מזוזות ביתך. בית שהוא מלא ספרים צריך מזוזת או לא. אמר לו ישמעו אזניך מה שפיך מדבר. אמר לו קרח עברת על מצותיו של הקב"ה ונתגאית בעשרך. באותה שעה עמד משה בכעס לפני המקום ואמר רבונו של עולם אם קיימין הם דברי תורה הבא עליהם גזרה שנאמר (שם טז ל) ואם בריאה י'רא ה' ופצתה האדמה את פיה ובלעה אותם ואת כל אשר להם וירדו חיים שאולה וידעתם כי נאצו האנשים האלה את ה'. אמר משה לפני המקום רבונו של עולם אם לא נברא גיהנם תברא. והכתיב (קהלת יב) אין כל חדש תחת השמש. אלא לא שאל אלא פתחה של גיהנם שתברא באותו מקום. אר"ל קרח שעשה קרחה בישראל. בן יצהר בן שהרתיח עליו כל העולם כזהרים. בן קהת בן שקיתה שיני מולידיו. בן לוי בן שנעשה לו לוייה לגיהנם. מי גרם לו לפי שבטח בעשרו. לכך נאמר בוטח בעשרו הוא

יפול. המן מנין ששמע לעצת אשתו ונפל. שנאמר (אסתר ה יד) ותאמר לו זרש אשתו וכל אוהביו יעשו עץ גבוה חמשים אמה ובבקר אמור למלך וגו' אמר ר' לוי מלמד שהיו כולן בעצה והשיב הקב"ה מחשבתו על ראשו. וכן השיבה רוח הקודש ואומרת רשע תשוב מחשבתו על ראשו. וכך נעשה לו. שנאמר (שם ז י) ויתלו את המן על העץ אשר הכין למרדכי וחמת המלך שככה. דין שאמר ווי ליה לחייב ווי ליה ליבגד בכדייתה. וכל כך למה שבטח בעשרו. וכל מה שהיה מתחשב היה רוח הקודש משיבה אותו ואומר לא כמחשבה שחשבת אלא כמחשבה שחשבתי אני. שנאמר (ישעיה נה ח) כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאום ה

מדרש משלי פרשה יב

מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה אמר ר' חמא בר חנינא כל מי שהוא מדבר עם חבירו ואוכל ושותה עמו ומדבר עליו לשון הרע הקב"ה קורא אותו רע. שנאמר מרמה בלב חורשי רע. אבל כל מי שאין אוכל ושותה עם חבירו ולא נושא ונותן עמו ומדבר עליו דברים טובים הקב"ה קורא לו שלום. שנאמר וליועצי שלום שמחה. רבי זעירא משמע להא אפין אחרנין כל מי שישן על מטתו בלילה וחושב בלבו ואומר למחר אני משכים ואעשה עם פלוני טובה עתיד לשמוח עם הצדיקים בגן עדן לעתיד לבא. שנאמר וליועצי שלום שמחה. אמר רבא מה ראה הכתוב לומר וליועצי היה לו לומר וליועץ. אלא אמר ר' לוי אלו שני כליותיו של אדם שמייעצין עמו אחת לטובה ואחת לרעה של ימין לטובה ושל שמאל לרעה. הדא הוא דכתיב (קהלת י ב) לב חכם לימינו ולב כסיל לשמאלו. וכן דוד אומר (תהלים ז י) ובוחן לבות וכליות אלקים צדיק. וכי שני לבבות יש לו לאדם. אלא הוי אומר אחד יצר טוב ואחד יצר רע. והכליות אלו שתי כליות של אדם שהן מייעצין עמו. שנאמר וליועצי שלום שמחה. ולא עוד אלא שנקראו צדיקים. אימתו בזמן שמייעצין את האדם לטובה שנאמר (שם לב יא) שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב:

לא יאונה לצדיק כל און. בשעה שהוא מתהלך בתומו. ורשעים מלאו רע. זה הוא המדבר אחת בפה ואחת בלב. ולא עוד אלא שהקב"ה קוראו תועבה. שנאמר תועבת ה' שפתי שקר. ועושי אמונה רצונו. זהו שנושא ונותן באמונה. אדם ערום כוסה דעת. זה שאינו מתגאה בחכמתו. רבי זעירא משמע להא אפין אחרנין

מדרש משלי פרשה יג

כל ערום יעשה בדעת. זהו שאינו מתגאה בחכמתו. וכסיל יפרש אולת. זה שמתגאה בחכמתו. וכן הוא אומר הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. משל למי שנכנס לחנותו של בשם אף על פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו הוא יוצא וריחו בגדיו מבושמין ואין ריח זז ממנו כל היום. עליו הוא אומר הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע. משל לאחד שנכנס לחנותו של בורסקי אף על פי שאינו מוכר לו ואינו לוקח ממנו הוא יוצא וריחו בגדיו מלוכלכין ואין ריחו בגדיו זז ממנו כל היום. ועליו הוא אומר ורועה כסילים ירוע. כך כל מי שמהלך עמהם. כל מי שרואה אותו אומר אלולי לא היה זה חכם לא הולך זה אלא עם חכם כמותו. וכל מי שמהלך עם כסיל כל מי שרואה אותו אומר אלולי שהוא כסיל לא היה הולך עם כסיל זה. אלא מפני שהוא כסיל לפיכך מהלך עם כסיל. לכך נאמר הולך את חכמים יחכם. מה כתיב אחריו חטאים תרדף רעה. להם ולבניהם עד סוף הדורות. ואת צדיקים ישלם טוב. שישלם שכר להם ולבניהם עד סוף הדורות. מה כתיב אחריו טוב ינחיל בני בנים. מכאן אתה למד שמנחיל טובותיו לבניו

ולבני בניו. אח נפשע מקרית עוז. זה לוט שפירש מאברהם. ומדנים כבריח ארמון. שהטיל בריחים בין ישראל לעמון ומואב. שנאמר (דברים כג ד) לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה' וגו'. לתאוה יבקש נפרד. זה לוט שפירש מאברהם. ובכל תושיה יתגלע. שנתגלה קלונו בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. דתנן עמוני ומואבי איסורן איסור עולם. רב אוכל ניר ראשים. אמר רבי שמעון בן יוחאי העשיר אוכל את העני בעולם הזה אבל לעולם הבא הקב"ה תובעו ממנו. שנאמר (תהלים יב ו) משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ה' אשית ביסע יפיח לו. אמר הקב"ה הגיע זמן שאתבע מכם שוד עניים מה שגזלתם מהם ומה שצערתם אותם. ורבי יוסי הגלילי אומר לא כי אף על פי שאדם חומס וגוזל בעולם הזה אינו יוצא מעולמו עד שאחרים בוזזין להן ממנו. ומהיכן אנו למדים מסופו של פסוק. דכתיב ויש נספה בלא משפט. כך עושין לו בלא משפט:

חושך שבטו שונא בנו. וכי יש אדם שונא בנו אלא מתוך שאינו מוכיחו על דברי חכמים ועל דרך ארץ נקרא שונא. אבל מי שמכה את בנו על החכמה ועל התורה הוא נקרא אוהבו שנאמר ואוהבו שחרו מוסר. רבי אליעזר אומר מתוך שהקב"ה אוהב את ישראל מייסרן בעולם הזה בשעבוד מלכיות כדי שתהא להם כפרת עון. לכך נאמר ואוהבו שחרו מוסר:

צדיק אוכל לשובע נפשו. זה הממלא נפשו מדברי תורה. ובטן רשעים תחסר. זה שאין בו דברי תורה. דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו. שאם למד אדם תורה בנערותו לא יעזוב בצדקתו (נ"א בזקנותו) אלא כל ימיו ימלא נפשו מדברי תורה. ובטן רשעים תחסר. שאם למד אדם בנערותו ושכחה אם אינו מחזירה הקב"ה מחסרו מטובה שבגן עדן לעתיד לבא. שהקב"ה משיבו לעתיד לבא ואומר לו הואיל וחסרת עצמך מדברי תורה בעולם שהיית בו אף אני מחסרך מן הטובה שצפנתי לצדיקים לעתיד לבא. אמר ר' לוי בא וראה כמה גדול צפונן של צדיקים לעתיד לבא שצפן להם הקב"ה. שנאמר (תהלים לא כ) מה רב טובך אשר צפנת ליראך פעלת לחוסים בך נגד בני אדם. ביני ובינם לא נאמר כאן. אלא נגד בני אדם. כל באי עולם. רבי יוחנן אמר לא כן אלא מראין לעין מה שיכולה לראות ומשמיעין לאזן מה שיכולה לשמוע. ומה שהתקין לצדיקים לעתיד לבא לא עין יכולה לראות ולא אוזן יכולה לשמוע שנאמר (ישעיה סד ג) עין לא ראתה אלקים זולתך יעשה למחכה לו:

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו. זה אליעזר עבד אברהם שאמר לאמנו רבקה (בראשית כד יז) הגמיאיני נא מעט מים מדרך. גמיעה אחת. ובטן רשעים תחסר. זה עשו הרשע שאמר ליעקב אבינו (שם כה ל) הלעיטני נא. פער פיו אותו רשע כגמל ואמר אנא פתח פומי ואת משלח ואזיל (פנה הקדרה כולה לתוכה). כהדא דתנינן אין אובסין את הגמל אבל מלעיטין:

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו. זו רות המואביה. דכתיב (רות ב) ותאכל ותשבע ותותר. את שמעת מינה תרתין או ברכה שרתה בידו של צדיק או ברכה שרתה במעיה של צדקת. אלא ממה דכתיב ותאכל ותשבע ותותר. נראים הדברים שהברכה שרתה במעיה של צדקת. ובטן רשעים תחסר. אלו אומות העולם. אמר רבי מאיר שאלנו רבי דוסתאי מבי ישב מהו ובטן רשעים תחסר. אמר לנו גוי אחד היה בעירנו ועשה סעודה לכל בני העיר וזמנני עמהם והביא לפנינו מכל מה שברא הקב"ה בעולמו בששת ימי בראשית ולא היה שלחנו חסר אלא אגוזי פרך בלבד. מה עשה נטל את הטבלה מלפנינו שהיתה שוה ששה ככרי זהב ושברה. אמרתי לו מפני מה עשית כן. אמר לי רבי אתה אומר העולם הזה שלנו והעולם הבא שלכם. אם אין אנו אוכלין עכשיו אימתי אנו אוכלין. וקריתי עליו ובטן רשעים תחסר. אלו עכו"ם:

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו זה חזקיה מלך יהודה. אמרו עליו על חזקיה מלך יהודה שהיו מעלים על שלחנו שתי אגודות של ירק וליטרא אחת של בשר בכל יום והיו ישראל מליצין אחריו ואומרים זה מלך ורצין מלך. ומשוש את רצין (ישעיה ח ו). ומלכות ראויה לרצין ובן רמליהו. הדא הוא דכתיב (שם) יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט וגו'. זה חזקיהו מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל במקוה של מ' סאה. מנין לא"ט. אמר להם הקב"ה אתם אוכלים ושבעים. ולכן (שם ז) הנה ה' מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור ואת כל וגו'. ובטן רשעים תחסר. זה מישע מלך מואב שהיה נוקד. ומה הוא נוקד רועה:

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו. אלו מלכי ישראל ובית דוד. ובטן רשעים תחסר. אלו מלכי מזרח ומערב צאן היה עולה לכל אחד ואחד:

דבר אחר צדיק אוכל לשובע נפשו. זה הקב"ה. אמר הקדוש ברוך הוא לישראל בני מכל הקרבנות שאתם מקריבין לפני כלום אני נהנה מהם אלא ריח ניחוח

מדרש משלי פרשה יד

חכמות נשים בנתה ביתה. זו יוכבד שהעמידה שלשה צדיקים ושלתן נעשו פרנסים. משה על המן. אהרן על העננים. מרים על הבאר. ושלתן היו נביאים. ומנין. נאמר במשה (דברים לד י) ולא קם נביא עוד בישראל כמשה. באהרן נאמר (שמות ד) ואהרן אחיך יהיה נביאך. ובמרים נאמר (שם טו כ) ותקח מרים הנביאה אחות אהרן. אמר רב הונא ומה נבואה נתנבאת. אמרה לאביה עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל וכיון שנוולד נתמלא הבית אורה. עמד אביה ונשקה על ראשה אמר לה בתי נתקיימה נבואתיך. כיון שהשליכוהו ליאור עמד אביה וטפחה על ראשה. אמר לה בתי היכן נבואתיך. ועדיין היא מחזקת בנבואתה דכתיב (שם ב ד) ותתצב אחותו מרחוק לדעה מה יעשה לו. ואין יציבה אלא רוח הקודש שנאמר (עמוס ז ז) ראיתי את ה' נצב על המזבח. אין אחותו אלא חכמה שנאמר (משלי ז ד) אמר לחכמה אחותי את. אין מרחוק אלא רוח הקודש שנאמר (ירמיה לא ב) מרחוק ה' נראה לי. לדעה אין לדעה אלא רוח הקודש שנאמר כי אל דעות ה'. מה יעשה לו אין זה אלא רוח הקודש שנאמר (עמוס ג ז) כי לא יעשה אדני ה' דבר וגו'. אמר רבי אלעזר כשם שאמר משה שירה לאנשים כך אמרה מרים שירה לנשים. דכתיב (שמות טו כ) ותקח מרים הנביאה וגו'. ואולת בידיה תהרסנה. זו זרש אשתו של המן הרשע:

דבר אחר חכמות נשים בנתה ביתה. כל מי שקנה לו חכמה בעולם הזה יהא מובטח שהיא בנתה לו בית לעולם הבא ואולת בידיה תהרסנו. כל מי שלא קנה לו חכמה יהא מובטח שקנה לו גיהנם לעתיד לבא:

חכמות נשים בנתה ביתה. מתוך שאדם נוהג ביראת שמים הקב"ה נותן לו חכמה שנאמר הולך בישרו ירא ה' ונלוז דרכו בוזוהו. ומתוך שהוא זוכה ליראה זוכה להאריך ימים שנאמר יראת ה' מקור חיים לסוד ממוקשי מות. בשעה שהוא מרחיק את עצמו מן העבירה שלא ינקש בה ליום הדין שנאמר לסוד ממוקשי מות:

ברב עם הדרת מלך. אמר ר' חמא בר חנינא בא וראה שבחו של הקב"ה וקדושתו שהוא מחבב את ישראל שאף על פי שיש לפניו אלף אלפי אלפים ורבי רבבות כתות של מלאכי השרת שישרתוהו אינו רוצה בשבחן של כולן אלא בשבחן של ישראל. שנאמר ברב עם הדרת מלך. ואין עם אלא ישראל שנאמר (ישעיה מג כא) עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו. בשביל שיספרו תהלתי בעולם. וכן הוא אומר (תהלים מז י)

נדיבי עמים נאספו עם אלקי אברהם כי לאלקים מגני ארץ מאוד נעלה. אמר רבי סימון אמר הקדוש ברוך הוא אימתי אני מתעלה בעולמי בשעה שישאל נאספין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ונותנין לי שבח וקילוס. ובאותה שעה שהן נאספין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ושומעין אגדה מפי חכם אני מתעלה מעולמי ואומר למלאכי השרת באו וראו עם זו שיצרת לי בעולמי כמה הן משבחין אותי באותו השעה הן מלבישין אותנו הוד והדר. לכך נאמר ברב עם הדרת מלך. ובאפס לאם מחתת רזון. אם הפסיקו עצמן מדברי תורה אף אני אפסיק מהן דברי תורה:

בלב נבון תנוח חכמה. אמר ר' הונא זה תלמיד חכם בן תלמיד חכם. ובקרב כסילים תודע. זה תלמיד חכם בן עם הארץ:

צדקה תרומם גוי. אמר ר' יוחנן אלו ישראל. וחסד לאומים חטאת. חסודין הן אומות העולם אלא שהן מתייהרין. דבר אחר צדקה תרומם גוי. אלו ישראל. וחסד לאומים חטאת. הנייא הוא לאומות העולם בשעה שישאל חוטאין שהן חוזרין ומשתעבדין בהן. דבר אחר וחסד לאומים חטאת. כשם שחטאת מכפרת על ישראל כך צדקה מכפרת על אומות העולם בעולם הזה. דבר אחר צדקה תרומם גוי. בא וראה כמה גדול כחה של צדקה שהיא נתונה בימינו של הקב"ה. שנאמר (תהלים מח יא) צדק מלאה ימינך. גדולה צדקה שבה נשתבח הקב"ה בשעה שעתיד להביא תשועה לישראל. שנאמר (ישעיה סג א) אני מדבר בצדקה רב להושיע. גדולה צדקה שמנחלת כבוד וחיים לעושיה שנאמר (משלי כא כא) רודף צדקה וחסד בעולם הזה ימצא חיים וצדקה וכבוד [ליום הדין]. ומשום דרודף צדקה ימצא צדקה. אלא הקב"ה ממציא לו מעות כדי לעשות מהן צדקה לבני אדם מהוגנין לעשות להן צדקה כדי לקבל מהן שכר. גדולה צדקה שבה נשתבח אברהם אבינו. שנאמר (בראשית טו ו) והאמין בה' ויחשבה לו צדקה. ואומר (שם יח יט) כי ידעתינו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו. ובה נשתבח דוד שנאמר (שמואל ח טו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו. ובה נשתבחו ישראל שנאמר (דברים וכה) וצדקה תהיה לנו כי נשמור לעשות וגו'. גדולה צדקה שבה עתיד הקב"ה להשתבח ליום הדין שנאמר (ישעיה ה טז) ויגבה ה' צבאות במשפט והאל הקדוש נקדש בצדקה. (תהלים צד טז) מי יקום לי עם מרעים. מי יקום להם לישראל בשעת כעסי ומי יעמוד להם במלחמת בני ומי יבקש עליהם רחמים. ומי יתיצב לי עם פועלי און בשעה שחוטאין לפני. גדולה צדקה שהוא מלווה לעושיה בשעת פטירתו. שנאמר (ישעיה נח ח) והלך לפניך צדקה כבוד ה' יאספך. פסוק זה לא נאמר אלא על פטירתו של משה שנאמר (דברים לג כא) ויתא ראשי עם וגו'. אמר ר' אבהו בא וראה כמה קשה שעת פטירתו של משה. שבשעה שאמר לו הקב"ה הגיע זמנך ליפטר מן העולם וכו' עד ויתא ראשי עם. וכל כך למה בשביל שעשה צדקה עם ישראל. שנאמר (שם) צדקת ה' עשה ומשפטיו עם ישראל. ר"נ אמר שלמדן דינין צדקה ותורה. תורה. מניין שנאמר (מלכים ג כב) זכרו תורת משה עבדי וגו'. דינין. דכתיב (דברים ד ה) ראה למדתי אתכם חקים ומשפטים. צדקה מנין. דכתיב (שם טז) צדק צדק תרדוף. לפיכך שלמה משבח את ישראל צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת. שכל צדקה שעושין אומות העולם חטאת היא להם

מדרש משלי פרשה טו

טוב ארוחת ירק ואהבה שם. אמר רבי לוי כנגד מי אמרו שלמה למקרא הזה. כנגד שני בני אדם שפגעוהו בשעה שירד ממלכותו והיה מחזיר על הפתחים בשביל פרנסה פגעו בו שני בני אדם שמכירין אותו. בא

אחד מהם נשתטח לפניו ואמר לו אדוני המלך רצונך תשגיח עלי כל היום. מיד הלך עמו והעלהו לעלייה וזבח לו שור והביא לפניו הרבה מטעמים התחיל משמייע לו דברי מלכותו ואמר לו זכור אתה שעשית כך וכך ביום פלוני כשהיית מלך. כיון שהזכיר לו ימי מלכותו געה ובכה. וכן כל אותה סעודה עד שעמד משם שבע מבכיתו. למחר פגע בו חבירו. התחיל משתטח לפניו ואומר לו אדוני המלך רצונך שתשגיח עלי היום. אמר לו מה אתה מבקש לעשות לי כשם שעשה לי חברך. אמר לו אדוני המלך איש עני אני אלא אם תשגיח עלי היום מעט ירק יש לי אני מניח לפניך אם רצונך בא עמי לביתי. באותה שעה בא עמו לביתו. כיון שהגיע לביתו רחץ ידיו ורגליו והביא לפניו מעט ירק והתחיל אותו האיש לנחמו ואמר לפניו אדוני המלך שבועה נשמע הקב"ה לאביך שאינו פוסק לעולם מלוכה מזרעו. שנאמר (תהלים קלב יא) נשבע ה' לדוד אמת לא ישוב ממנה מפני בטנך אשית לכסא לך. אלא כן הוא דרכו של הקב"ה מוכיח וחוזר ומרצה. שנאמר (משלי ג יב) כי את אשר יאהב ה' יוכיח וכאב את בן ירצה. אבל הקב"ה מחזירך למלכותך. כיון ששמע שלמה כן מיד נתקררה דעתו עליו ושמח מאותה סעודה של ירק ועמד משם שבע. רבי חייא בר רבא ורבי אבין בשם רבי יוסי אמרו כיון שחזר למלכותו כתב בחכמתו טוב ארוחת ירק וגו'. טוב ארוחת ירק שאכלתי אצל העני משור אבוס שהאכילני אותו עשיר שהזכירני צער:

איש חמה יגרה מדון. א"ר נחמיה זה שדעתו קצה עליו. וארך אפים ישקיט ריב. זהו שדעתו ארוכה עליו. תמן תנינן איזהו גבור הכובש את יצרו. בן חכם ישמח אב. בשעה שהוא לומד תורה. וכסיל אדם בזה אמו. בשעה שיוצא לתרבות רעה. רחוק ה' מרשעים. אמר ר' חמא בר חנינא בא וראה כמה קשה חכמתו של שלמה יותר מחכמתו של דוד. דוד אמר (תהלים קמה יח) קרוב ה' לכל קוראיו. ושלמה אמר רחוק ה' מרשעים. אלא על מנת לכל אשר יקראוהו באמת כך רחוק מרשעים ה'. מרשעים אלו שאינן עושין תשובה כל עיקר. ותפלת צדיקים ישמע. בשעה שמתפלל עם הצבור. מאור עינים ישמח לב. אלו דברי תורה שהן מאירין עיניו של אדם ומשמחין לבו. שנאמר (שם יט ט) פקודי ה' וגו' מצות ה' ברה מאירת עינים. אף שמועה טובה משמחת לבו של אדם. לכך נאמר ושמועה טובה תדשן עצם. מעשה היה באספסינוס קיסר שואל אני ממך שתכתוב לי התורה לשון יוני שאלמוד תורה ואעשה ציצית ואקיים כל התורה. אמר לו הרי אני נותנה לך במתנה:

אוזן שומעת תוכחת חיים בקרב חכמים תלין. כל תלמיד חכם שמטה אזנו לתוכחת חיים זוכה לישב בישיבת חכמים:

פורע מוסר מואס נפשו ושומע תוכחת קונה לב. אם השחית נפשו בדברי תורה. קונה לב. זו חכמה שנתונה בלב. שמתוך שעוסק בה זוכה לשנים לכבוד ולענוה. שנאמר יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה. תמן תנינן זריזות מביאה לידי נקיות. נקיות מביאה לידי טהרה. טהרה מביאה לידי יראת חטא. לכך נאמר יראת ה' מוסר חכמה ולפני כבוד ענוה

מדרש משלי פרשה טז

לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון. להודיעך שהכל מה'. שלא מאדם מחשבות לב ולא דבר לשון אלא מלפני הקב"ה. דבר אחר ומה' מענה לשון. כל אדם ששופך תחינתו לפני הקב"ה נותן לו מענה לשון. כל דרכי איש זך בעיניו. זה השוטה שמחכים עצמו בעיניו ואינו יודע שתוכן רוחות ה'. אבל מי שמשליך מחשבות לבו על הקב"ה מכין מחשבותיו. שנאמר גול אל ה' מעשיך ויכוננו מחשבותיך:

כל פעל ה' למענהו. אלו פועלי תורה. וגם רשע ליום רעה. שאם אינו עושה תשובה מוכן לדינה של גיהנם. תועבת ה' כל גבה לב. זה שמגביה לבו לפני בוראו לא ינקה מדינה של גיהנם. אמר ר' סימון כל אדם שהוא שפל רוח ומחשב להלך בדרכיו של הקב"ה מובטח שהוא מכין צעדו. שנאמר לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו:

קסם על שפתי מלך. אמר ר' אלכסנדר נאה חכמתו של שלמה שלמד חכמתו לאחרים מנפשו. כיצד אמר שלמה מעיד אני עלי שמים וארץ שכל מה שנתן לי הקב"ה לא הוצאתי מפי דבר שקר אלא הכל במשפט. לכך נאמר במשפט לא ימעל פיו:

פּלס ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כיס. פּלס זה מקרא. ומאזני משפט אלו הדינין. לה' אלו הלכות. מעשהו זה תלמוד. כל אבני כיס כל עושיהן עתידין ליטול שכרן לעתיד לבא. אמר ר' יוסי משל למלך שהיה לו פרדס גדול ובנה בתוכו מגדל גבוה והשכיר פועלין ופקדן שיהיו עסוקין במלאכה עמד המלך ועלה לראש המגדל הוא היה רואה אותן והם לא היו רואין אותו. לפנות היום בא המלך וישב עליהן בדין ואמר המעדרין יבאו ויטלו שכרן המנכשין יבאו ויטלו שכרן מלקטי צרורות יבאו ויטלו שכרן נשתיירו בהן פועלים של עסקו במלאכה אמר המלך אלו מה הן עושיין. אמרו לו הן מפנים בתים מלאים לתוך ריקנין. אמר המלך מה הנייה היה לי שמפנין בתים מלאין לתוך ריקנין אמר המלך אלו שעסקו במלאכתן יטלו שכרן ואלו שלא היו עסוקין במלאכתן יצאו להריגה על שמרדו על דברי. כך ברא הקב"ה עולמו ונתן בתוכו בני אדם ופקדן שיהיו עסוקין במלאכתו במצות ובמעשים טובים והשרה שכינתו בשמים והוא רואה אותם והם לא רואין אותו. ולעתיד לבא עתיד הקב"ה לישב עליהן בדין ומניח ספר תורה על חיקו ויאמר כל מי שעסק בזו יבא ויטול שכרו שנאמר (ישעיה לג יח) איה סופר איה שוקל איה סופר את המגדלים. איה סופר אלו מלמדי תנוקות לשם שמים. יבאו ויטלו שכרן. איה שוקל ששוקל קלין וחמורין. יבאו ויטלו שכרן. איה סופר את המגדלים איה לומדי מדרש הלכות ואגדות. יבאו ויטלו שכרן. ר' זעירא אמר מה עתיד הקב"ה לומר. רשעים לריק יגעתם כחכם ולא עסקתם בתורה ובמעשים טובים אלא הייתם בעולמי ככלי ריק שאין חפץ בכם. יכול יפטרו וילכו חנם. לא. אלא בתחלה ילכו ויראו בשמחתן של צדיקים. שנאמר (שם סו ה) ונראה בשמחתכם והם יבושו. ולבסוף הם נידונין בגיהנם. משל למלך שעשה סעודה והזמין הכל ולא קבע זמן להם. אלו שהיו מקפידים על דבר המלך הלכו ורחצו וסכו וגהצו את בגדיהם והתקינו עצמן לסעודה. ואלו שלא היו מקפידים על דבר המלך הלכו ונתעסקו במלאכתן. כיון שהגיע זמן הסעודה אמר המלך יבאו כולן כאחת. אלו באין בכבודם ואלו באין בניוולם. אמר המלך אלו שבאו והתקינו עצמן לסעודה יאכלו מסעודתי. ואלו שלא התקינו עצמן לסעודה לא יאכלו מסעודתי. יכול ילכו ויפטרו להם. אמר המלך לאו. אלו יהיו אוכלין ושותין ושמחין. ואלו עומדין על רגליהן ולוקין ורואין ומצטערין שנאמר (שם סה יג) הנה עבדי יאכלו ואתם תרעבו וגו'. מי גרם להם לפי שלא הקפידו על דבר המלך. עליהם פירש שלמה בחכמתו ואומר :

יש דרך ישר לפני איש. אלו שמקפידים על דבריו של הקב"ה. ואחריתה דרכי מות. אלו שאינן מקפידים על דבריו של הקב"ה:

עטרת תפארת שיבה וגו'. אם ראית אדם שמתעסק בתורה ובגמילות חסדים עתיד הוא לזכות לעטרת שיבה. לכך נאמר בדרך צדקה תמצא. בא ולמד מאברהם מתוך שחלק כבוד למלאכי השרת זכה לעטרת שיבה. שנאמר (בראשית כד א) ואברהם זקן בא בימים. וכל כך למה בדרך צדקה תמצא. והיכן מצינו שעשה צדקה. דכתיב (שם טז ו) ויחשבה לו צדקה. לכך נאמר בדרך צדקה תמצא. בא ולמד מיוסף הצדיק שמתוך

שעמד ונתחזק בכבוד אביו במצרים זכה לעטרת שיבה. שנאמר (שם נ כג) וירא יוסף לאפרים בני שלשים וגו'. והיכן מצינו שעשה צדקה שנאמר (שם מז יב) ויכלכל יוסף את אחיו ואת כל בית אביו לחם לפי הטף. וכן בדוד נאמר (שמואל ב ח טו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו. וכתוב (מלכים א א א) והמלך דוד זקן בא בימים. למדנו שאין הזקנה מצויה אלא בצדקה. שנאמר (משלי יב כח) בארח צדקה חיים וגו

מדרש משלי פרשה יז

טוב פת חרבה ושלוה בה. אמר ר' יוחנן זו ארץ ישראל שאפילו אוכל אדם בכל יום פת ומלח ודר בתוך ארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא. מבית מלא זבחי ריב. זו חוץ לארץ שהיא מלאה חמסים וגזילות. אמר ר' יוחנן כל המהלך בארץ ישראל אפילו שעה אחת ומת בתוכה מובטח לו שהוא בן העולם הבא. דכתיב דברים לב מג) וכפר אדמתו עמו. אמר רבי נחמיה ארץ ישראל מכפרת על עונות מיתה. אמר רבי זבדא וכל הצדיקים שמתו בחוצה לארץ מה אתה עושה להן. אלא היה אומר ארץ ישראל מכפרת על מיתה אבל הצדיקים שבחוצה לארץ עתיד הקב"ה לצוות למלאכי השרת והם מביאין אותן במחילות מחוצה לארץ לארץ ישראל ושם מתכפר להם. שנאמר וטהרתם על אדמתם. תמן תנינן משפט רשעים בגיהנם י"ב חודש. רבי אליעזר שאל את רבי יהושע מה יעשה אדם וינצל מדינה של גיהנם. אמר לו ילך ויתעסק במעשים טובים. אמר לו אם כן אף עכו"ם יעשו מצות ומעשים טובים וינצלו מדינה של גיהנם. אמר לו לא נתנו דברי תורה במתים אלא בחיים. אמר לו רבי אליעזר אומר לך ממה שלמדתינו. אמר לו אמור. אמר לו פעם אחת הייתי דורש בבית המדרש

מדרש משלי פרשה יח

טוב רש הולך בתומו. כל מי שהולך בתומו בעולם הזה עתיד להנצל מדינה של גיהנם לעתיד לבא. שכן מצינו בנח (בראשית ו ט) איש צדיק תמים היה. ואברהם שהלך בתום שנאמר (שם יז א) התהלך לפני והיה תמים. זכה לקנות שמים וארץ שנאמר (שם יד ט) ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ. שמים שזכו בניו לקבל התורה שנתנה מן השמים. וארץ לפדות ולרבות כעפר הארץ. וכל כך למה בשביל תמימות שהיה בו. וזכה ונזדמנה לו שרה. וכן יצחק שהלך בתום נזדמנה לו רבקה. יעקב שהלך בתומו נזדמנה לו רחל ולאחיה בלהה וזלפה. כולן משפחה אחת הן ונחלה אחת. עליהן מפרש שלמה בחכמתו בית והון נחלת אבות ומה' אשה משכלת. וכל כך למה. בשביל הצדקה שהיו עושין עם העניים בתום והעלה עליהן הקב"ה כאילו היו עושין צדקה עמו שנאמר מלוה ה' חונן דל. בעולם הזה. וגמולו ישלם לו. לעולם הבא:

יסר בנך כי יש תקוה. לתלמוד תורה כדי שתצילהו מדינה של גיהנם לעתיד לבא. שנאמר ואל המיתו אל תשא נפשך. אמר ר' יוחנן כל מי שהוא תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם ובנו תלמיד חכם שוב אין תורה פוסקת. מזרעו שנאמר (ישעיה נט כא) לא ימושו מפריך ומפי זרעך ומפי זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם. מאי אמר ה'. אמר רבי יהושע בן לוי אני ערב בדבר זה. מהו ועד עולם. אמר ר' יהודה אמר רב מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה

מדרש משלי פרשה יט

רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום (משלי יט כא). אמר ר' יוסי הגלילי כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה. לא אמרו אלא כנגד אבשלום אחיו שהיה מחשב בלבו ואומר אם אני הורג את דוד אבי אני נוטל המלכות לעצמי. ואינו יודע שמחשבתו של מקום קדמה לשלו שנאמר רבות מחשבות בלב איש וגו':

דבר אחר רבות מחשבות בלב איש. זה המן הרשע שהיה מחשב בלבו ואומר למחר אני משכים ואומר למלך מעשיו של מרדכי והוא משלימו לידי. והוא לא היה יודע שמחשבתו של מקום קודמת לשלו דכתיב ועצת ה' היא תקום:

דבר אחר רבות מחשבות בלב איש. זה פרעה שהיה מתייעץ ואומר הריני הורג כל זכר של ישראל שלא ירבו ויעמדו עלי שנאמר (שמות א) כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו וכל הבת תחיון. כתיב (שיר השירים ב) אחזו לנו שועלים. אלו מצרים גדולים. שועלים קטנים. אלו מצרים קטנים שהיו קשים לישראל יותר מן הגדולים. שהיה אחד מהן נכנס לתוך ביתו של ישראל וראה את התינוק ומיסרו. מחבלים כרמים. אלו ישראל הגדולים. וכרמינו סמדר. אלו היונקים. ומנין שנקראו ישראל כרם שנאמר (ישעיה ה) כי כרם ה' צבאות בית ישראל ואיש יהודה נטע שעשועיו. מה נטיעה זו בשעה שאתה נוטעו מקומו ניכר. כך נטע מלכות בשבטו של יהודה עד שיציץ מלך המשיח. שנאמר (בראשית מט י) לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים:

אמר רב הונא שמונה שמות נקראו למשיח ואלו הן ינון ה' צדקנו צמח מנחם דוד שילה ואליהו. ינון מנין שנאמר (תהלים עב יז) לפני שמש ינון שמו. ה' צדקנו מנין שנאמר (ירמיה כג ו) וזה שמו אשר יקראו ה' צדקנו. צמח מנין שנאמר (זכריה ב) הנה איש צמח שמו וגו'. מנחם מנין שנאמר (ישעיה נא) כי נחם ה' ציון. דוד מנין שנאמר (תהלים יח נא) מגדיל ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם. שילה מנין שנאמר (בראשית מט י) עד כי יבא שילה. אליהו מנין שנאמר (מלאכי ג כג) הנה אנכי שולח לכם את אליהו הנביא לפני בא יום ה' הגדול והנורא

מדרש משלי פרשה כ

לץ היין הומה שכר וכל שוגה בו לא יחכם. אלו דברי תורה שנמשלו ביין שנאמר (משלי ט ה) ושתו ביין מסכתי. וכל שמתלוצץ בדברי תורה הוא נקרא לץ. דבר אחר לץ היין הומה שכר. כל מיני משקים יפין לחלום חוץ מן היין. למה. אם זכה אדם משמחו. ואם לאו משממו. דכתיב לץ היין הומה שכר:

נחם ככפיר אימת מלך. הרעמים הללו כשהן יוצאין לעולם הן מרעישין כל העולם ואימתו של הקב"ה על אחת כמה וכמה. דבר אחר נהם ככפיר אימת מלך. הכפיר הזה אדם שומע קולו ומתיירא חמתו של הקב"ה על אחת כמה וכמה. דבר אחר נהם ככפיר אימת מלך. בא וראה שכל מה שברא הקב"ה בעולמו קבעו בכסא הכבוד. ברא אדם ואריה ושור ונשר וקבען בכסא הכבוד. וכיון שהקב"ה נהם כסא כבודו מזדעזע מפני מה שדמות אריה קבוע בו. לכך נאמר נהם ככפיר וגו':

מי יאמר זכיתי לבי טהרתי מחטאתי. יהיה שמו של הקב"ה מבורך שהטהרה והקדושה שלו היא והוא בוחן לבות וכליות והוא מטהר את ישראל. אמר שלמה דוד אבי אמר (תהלים נא יב) לב טהור ברא לי אלקים.

שאל שלא כענין וכיון שידע שלא שאל כענין חזר ואמר (שם ד) הרב כבסני מעוני ומחטאתי טהרני. ומה השיבתו רוח הקודש הואיל והשפלת עצמך על השאלה אני נותן לך גדולה. ואמר עליו (שמואל א יג יד) בקש ה' לו איש כלבבו. כיון שראה שלמה כך אף הוא אמר מי יאמר זכיתי לבי וכו'. מה שכר נטל על כך (דברי הימים א כט כג) וישב שלמה על כסא ה' למלך. וכי יש לך אדם שהוא יושב על כסאו של הקב"ה. אלא מה כסאו של הקב"ה שליט בכל העולם כך שלמה שליט בכל העולם. שנאמר (מלכים א ה ד) כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה בכל מלכי עבר הנהר ושלום היה לו מכל עבריו מסביב

מדרש משלי פרשה כא

פלגי מים לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפץ יטנו. מה המים הללו כשאתה נותן בכלי אתה מטה אותן לכל צד שאתה רוצה. כך בשר ודם עולה למלוכה לבו נתון בידו של הקב"ה. אם זכה העולם הקב"ה מטה לבו לגזירות טובות. נתחייב העולם מטה לבו לגזירות רעות. וכל גזירה שיוצאה מפיו אינה יוצאה לכתחלה אלא מלפני הקב"ה. לכך נאמר על כל אשר יחפץ יטנו:

עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח. כל מי שעושה צדקה ומשפט מעלה עליו הכתוב כאילו מקריב עולות וזבחים לפניו. שנאמר עשה צדקה ומשפט וכו':

עיר גבורים עלה חכם. אלו השמים שהן עירן של מלאכים. חכם זה משה. ויורד עוז מבטחה זו התורה. ומנין שנקראו המלאכים גבורים. (תהלים קג כ) גבורי כח עושי דברו. ומנין שעלה משה לשמים. שנאמר (שמות יט ג) ומשה עלה אל האלקים. ומנין שהתורה נקראת עוז. שנאמר (תהלים כט יא) ה' עוז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום:

שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו. שמיתתו של אדם ותחייתו אינה אלא בלשון. אם זכה ונצח מחייתו. ואם לאו ממיתו. שהרי הוא אומר מות וחיים ביד לשון וגו'

מדרש משלי פרשה כב

נבחר שם מעושר רב. בא וראה כמה שקול הוא שם טוב שאפילו יש לו לאדם אלף דנרי זהב ולא קנה שם טוב לא קנה כלום. וכן הוא אומר (שם א) כי לוית חן הם לראשית וענקים לגרגרותיך. ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם תורתא אל תעזבו. וכתוב טוב פריי מחרוץ ומפז ותבואתי מכסף נבחר. וכתוב עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים. אם זכה לקנות ענוה ויראת ה' זוכה לקנות עושר וכבוד וחיים. ואם לאו צנים פחים. לכך נסמך לו צנים פחים בדרך עקש וגו':

חנוך לנער על פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה. אם חנכת בנך בתורה עד שהוא נער הוא מתגדל והולך בה. שנאמר גם כי יזקין לא יסור ממנה. כהדא תורתא דלא יליפא רדיא ומתקשה עלה בסופא. וכהדא עוברתא דכרמא דאית לה איתכפאית עד דהיא תאיבה כדקשיא לית את יכיל. וכן הוא אומר אולת קשורה בלב נער שבט מוסר ירחיקנה ממנו. ומי מסירה שבטה של תורה. אם זכה אדם לשבט מוסר מוטב. ואם לאו הרי מלקות בית דין. מתלא אמר להכימא ברמיזא ולשטיא בכורמיזא:

הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעת. נכנסת לבית המדרש וראית חכמים שיושבין ומתעסקין בחידושה של תורה הט אזנך לדבריהם כדי שתשמרם. שנאמר כי נעים כי תשמרם בבטןך יכוננו יחדו על

שפתיך. וכתוב לה יות בה' מבטחך הודעתך היום אף אתה. אמר שלמה היום הודעתך חכמה בעולם הזה כדי שתהא שמורה לדורות:

הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת כמה דאת אמר (שמות ה ח) מתמול שלשום. דבר אחר שלשים גבורים. כמה דאת אמר (שמות יד ז) ושלישים על כלו. דבר אחר שלשים. כל מעשה תורה משולשים. היא משולשת תורה נביאים וכתובים. ואותיותיה משולשים אמת. ונתנה על ידי שבט משולשת ראובן שמעון לוי. ומשה משולש אהרן מרים ומשה. ואותיותיו משולשות משה. ונצפן לשלה ירחים. ישראל משולשים כהנים ולוים וישראלים. ונתנה בשלישי בחודש השלישי וביום השלישי. לכך נאמר שלשים במועצות ודעת. מלמד שהקב"ה למד עצה ודעת למשה ונתנה לו באמת וכתב אותה באמת והודיעו אותה באמת כדי שילך וישמענה לישראל באמת. שנאמר להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחך:

אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער. מה היה צריך להזכיר דל שני פעמים. אלא משנתדלדל מנכסיו שאין לו נכסים גם חכמתו אינה נשמעת. שנאמר (קהלת ט טז) וחכמת המסכן בזויה ודבריו אינם נשמעים. דל עוד מחייו שאין לו פרוטה לאכול מתוך כך נגזלין חייו מן העולם. דבר אחר אל תגזול דל כי דל הוא. די לו דלותו. עני די שעני הוא. דבר אחר אל תגזול דל כי דל הוא. משיניו לעזקה שבקיה לעזקתיה. ואל תדכא עני בשער בשעת דינו:

דבר אחר אל תגזול דל כי דל הוא. שבעה שמות נקרא עני אביון מסכן דל דך מך איש תככים. עני כמשמעו. אביון שהוא מתאוה לכל דבר רואה ואינו אוכל ואינו שותה. מסכן שהוא מסוכן בחייו. דל מנכסיו. רש שהוא מתרושש. מך עד האסקופה התחתונה ולא דיו כל העניות אלא אתה גוזלו. לפיכך פירש שלמה אל תגזול דל כי דל הוא. כי ה' יריב ריבם. בעולם הזה. וקבע את קובעיהם נפש. לעולם הבא:

אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך. אם ראית מנהג שעשו אבות אל תשנה אותו. כגון אברהם שתקן תפלת שחרית ויצחק מנחה ויעקב ערבית שלא תאמר אף אני אוסיף תפלה אחרת. שנאמר אשר עשו אבותיך. לא עשו להם בלבד אלא לכל הדורות:

חזית איש מהיר במלאכתו לפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשכים. בא וראה חכמתו של שלמה שהיה מהיר במלאכתו של הקב"ה שבית המקדש בנה לשבע שנים וביתו לשלש עשרה שנה. דבר אחר חזית איש מהיר במלאכתו. בשעה שבקשו סנהדרין למנות את שלמה עם שלשה מלכים וארבעה הדיוטות עמדה שכינה לפני הקב"ה ואמרה לפניו רבונו של עולם חזית איש מהיר במלאכתו. הם רוצים למנותו עם החשוכים. באותה שעה יצאה בת קול ואמרה להם לפני מלכים יתיצב

מדרש משלי פרשה כג

התעייף עיניך בו ואיננו כי עשה יעשה לו כנפים כנשר יעוף השמים. אף על פי שנשתברו הלוחות חזרו ונתחדשו. שנאמר (דברים יא) בעת ההיא אמר ה' אלי פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים. כל מה שכתוב בראשונים כתוב באחרונים. שנאמר (שם) ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון וגו':

גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו. אשרי דוד מלך ישראל שזכה להוליד בן חכם לשמוע חכמתו. לכך נאמר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך. אפילו הקב"ה וחכמים שמחים בו. ישמח אביך זה הקב"ה. ואמך זו חכמה. כמה דאת אמר (משלי ב ג) כי אם לבינה תקרא. לתבונה תתן קולך:

למי אוי למי אבוי למי מדינים למי שיח למי פצעים חנם למי חכלילות עינים וגו'. בא וראה ששלשה עשר ווי"ן. נאמרו ביין (בראשית י כ) ויחל נח איש האדמה. ויטע כרם. וישת וישכר ויתגל. וירא חם. ויגד. ויקח שם ויפת את השמלה. וישימו על שכם שניהם. וילכו אחורנית. ויכסו את ערות אביהם. ויקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. ובא שלמה ופירש בחכמתו למי אוי. למי אבוי. אוי לזה שנשתכר ווי לזה ווי לאבותיו. כמה דאת אמר (דברים כא יח) כי יהיה לאיש בן סורר ומורה. למי מדנים. למי שיח. שמתוך שמשתכר הוא מגלה סוד שבין אדם לחברו והוא משלח מדנים. למי פצעים. עושה חבורה חנם שאין לו דין. למי חכלילות עינים. אם שתה כדי צרכו הוא מתוק לחכו כמו (בראשית מט יב) חכלילי עינים מייין. דאמר ר' ישמעאל תנו לי יין שהוא מתוק לחכי. ולמי הוא ערב. למי ששותה כדי צרכו ולזקן. ולבן שינים מחלב (שם). מה חלב מרצה דעתו של תינוק כך היין משיב דעתו של זקן. מה כתוב אחריו למאחרים על היין לבאים לחקור ממסך. אוי לזה שמניח דברי תורה ומשכים ליין. מה כתיב אחריו אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים. בכיס כתיב. זה נותן עינו בכוס. והמוכרו נותן עינו בכיסו. אחריתו כנחש ישך וכצפוני יפריש. מה נחש נושך וממית אף היין נושך וממית. מה הצפוני מפריש בין מיתה לחיים. כך היין

מדדש משלי פרשה כד

התרפית ביום צרה צר כחכה. כל המתרפה עצמו מדברי תורה אין בו כח לעמוד ביום צרה. אמר ר' אמי בר מתנה אמר שמואל אפילו מצוה קלה אחת. שנאמר התרפית. מכל מקום:

גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב. מכאן הודיע שלמה בחכמתו לאחרים כדי שלא יהיו מכירין פנים בדין. למה בל טוב. הא כיצד. אם היה עומד בדין והוא בעל ממון אל תהא נושא לו פנים בשביל ממון. שיהיו הכל מקללין אותך ואומרים אוי לזה שאבד חייו ונושא לו פנים בשביל שהוא בעל ממון. שנאמר אומר לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאומים. אבל אם הוכיחו מביא על עצמו ברכה. שנאמר ולמוכיחים ינעם ולעליהם תבוא ברכת טוב. מה כתיב אחריו שפתים ישק משיב דברים נכוחים. אלו דברי תוכחות. כמה דאת אמר (משלי ח ט) כלם נכוחים למבין וישרים למוצאי דעת:

על שדה איש עצל עברתי. מה השדה הזו אם אין אדם חורשה וזורעה היא מעלה כולה קוצים ודרדרים. ועל כרם אדם חסר לב. מה הכרם הזה אם אין אדם מעדרו ומנכשו הוא מעלה כולו עשבים. כן תלמיד חכם אם אינו נושא ונותן בתורתו סופו להיות מבקש ראש הפרק ראש המסכתא ואינו מוצא. והנה עלה כלו קמשונים כסו פניו חרולים וגדר אבניו נהרסה. שפרץ גדרה של תורה. אבל כל זמן שדברי תורה נכנסין ומוצאין חדרי לב פנויין ושרויין בתוכה אין יצר הרע שולט בהן. ואם לאו אין אדם יכול להוציא מתוכן. משל למלך שהיה מהלך במדבר ומצא שם טרקלין וחדרים פנויין נכנס ושורה בתוכו. כך יצר הרע אם אין מוצא דברי תורה שולט בהן ואין אדם יכול להוציא מתוכן

מדרש משלי פרשה כה

גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה. מפני מה זכו אנשי חזקיה לאריכות ימים מפני שהיו מתונים בדין ומישבין את הדין. שנאמר (פסוק י"ד) תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו. מה תלמוד לומר גם אלה. אלא שהיו מתונים בדין ומישבין את הדין. שכל מי שהוא מקפיד בדין סופו לשכח את דבריו. שכן מצינו במשה רבינו על שהקפיד לשעה שכח את דבריו והשיב אלעזר הכהן תחתיו. שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הבאים למלחמה זאת חקת התורה אשר צוה ה' את משה. למשה רבינו צוה לי לא צוה. אשר העתיקו למה נאמר. שאני אומר במשלי ושיר השירים וקהלת גנוזין היו עד שהן בכתובים. במשלי (י"ז ז) הומיה היא וסוררת בביתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארוב. בשיר השירים (א יג) צרור המור דודי לי בין שדי ילין אשכל הכפר דודי לי בכרמי עין גדי. בקהלת (יא ט) שמח בחור בילדותך ויטיבך לבך בימי בחורותיך והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלקים במשפט. בקשו חכמים לגנוז ספר קהלת שמצאו בו דברים שנוטים לצד מינות. אמרו משה אמר (בדבר טו לט) ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. והוא אומר והלך בדרכי לבך ובמראה עיניך הותרה הרצועה לית דין ולית דיין. כיון שמצאו בסוף הפסוק ודע כי על כל אלה יביאך האלקים במשפט. אמרו יפה אמר שלמה. דבר אחר אשר העתיקו מן (בראשית יב) ויעתק משם. ואין צ"ל (איוב ט ה) המעתיק הרים ולא ידעו. והלא הדברים קל וחומר ומה משה אבי החכמה והנבואה על שהקפיד לשעה שכח את דבריו קל וחומר לשאר בני אדם:

נשיאים ורוח וגשם אין איש מתהלל במתת שקר. בעבור שנוודין בצבור ואין משלמין שמים נעצרים מלהוריד טל ומטר. למה איש מתהלל במתת שקר. אמר הקב"ה נוח לו לאדם שלא ליידור מלידור ואינו משלם. דכתיב (קהלת ה ד) טוב אשר לא תדור משתדור ולא תשלם:

דבש מצאת אכול דיך. זה בן עזאי. פן תשבענו והקאתו. זה בן זומא. מפץ וחרב וחץ שנון איש עונה ברעהו שקר. בא וראה כמה קשה לשון הרע כנגד שלשה דברים הללו רמחים וחצים וחרבות. מה אלו ממיתין אף לשון הרע ממית. לכך קללו דוד שנאמר (תהלים יב ד) יכרת ה' כל שפתי חלקות לשון מדברת גדולות. קללו שלמה מפץ וחרב וחץ שנון:

אם רעב שונאך האכילהו לחם ואם צמא השקהו מים. אף על פי שהשכים להרגך ובא רעב וצמא לתוך ביתך תאכילהו ותשקהו. למה. כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך. ישלימנו לך. אל תען כסיל באולתו. ואחריו ענה כסיל באולתו

מדרש משלי פרשה כו

אל תען כסיל כאולתו וגו'. במקום שיש מכירין אותו ואותך למה תשוה לו שלא יהיו אומרים כאן חכם נושא ונותן עם הכסיל. ענה כסיל כאולתו. במקום שאין מכירין. פן יהיה חכם בעיניו. שלא יהיו אומרים אלולי שהוא חשוד על הדבר שהוא מדבר עליו לא היה שותק לו. וכן הוא אומר כצורר אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד. כל מי שחולק כבוד לכסיל כזורק אבן למרקוליס:

כמתלהלה היורה זקים חצים ומות. כל מי שיושב ומרמה את חבירו כחצים ומות שנאמר כן איש רמה את רעהו ואמר הלא משחק אני. מה כתיב אחריו באפס עצים תכבה אש. מה כתיב אחריו פחם לגחלים ועצים לאש וגו'. בשפתי ינכר שונא. מדבריו של אדם נכר אם אהבך אם שונאך. שכן מצינו בהמן הרשע שהוא

מדבר עם מרדכי בפה ולבבו שונאו. שנאמר (אסתר ה ט) וימלא המן על מרדכי חמה. וכן (בראשית כז מא) ויאמר עשו בלבו יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי

מדרש משלי פרשה כז

יהלך זר ולא פִּיךְ נכרי ואל שפתיך. אמר ר' אבין גנאי הוא לאדם שיאמר שבחו בפיו אלא נכרי. ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו. זה משה ופרעה הרשע שהיו מתנקשין זה עם זה בשפתיים. בשעה שעמד לפניו אמר לו מי שלחך. אמר לו אלקי העברים נקרא עלינו ומי גרם להם על שנתקשו לפני הקב"ה לפיכך אף הוא נתקשה להם על ידי משה. שנאמר ברזל ברזל יחד. נוצר תאנה יאכל פריה ושומר אדוניו יכובד. זכה אדם בתורה בעולם הזה יאכל פריה לעולם הבה. כמים הפנים לפנים. וכי מים פנים יש להם. אלא מה תלמוד לומר. מה המים הללו אתה נותן אותם בכלי ומסתכל בהן והן נראין לך כך לב האדם לאדם. ידוע תדע פני צאנך שית לבך לעדרים. זה הוא שישראל משיבין לפני הקב"ה. רבנו של עולם ידוע תדע פני צאנך בעולם הזה. שית לבך לעדרים לעתיד לבא. שנאמר (יחזקאל לד לא) ואתנה צאני צאן מרעיתי אדם אתם. לעדרים מניין. שנאמר (שםיד) במרעה טוב ארעה אותם. לעדרים. מה הרועה רועה עדרים עדרים לבד. כך עתידין ישראל לחנות מחנות מחנות. שנאמר (יחזקאל יז כג) בהרי מרום ישראל וגו'

מדרש משלי פרשה כח

טוב רש הולך בתומו. זה יעקב. מעקש דרכים והוא עשיר. זה עשו הרשע. כלו כאדרת שער. מסיר אזנו משמוע תורה. כל מי שאין חביבין עליו דברי תורה גם תפלתו תועבה. נאמר כאן מסיר אזנו. ונאמר להלן (משלי כא יג) אוטם אזנו. מה להלן גם הוא יקרא ולא יענה. אף כאן גם תפלתו תועבה. חכם בעיניו איש עשיר. זה המן הרשע. ודל מבין יחקרנו. זה מרדכי הצדיק. דבר אחר חכם בעיניו איש עשיר. זה פרעה. ודל מבין יחקרנו. זה משה. דבר אחר איש עשיר זה עשו. ודל מבין זה יעקב. מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם. מודה על מנת עוזב ירוחם היך מה דאת אמר (ישעיה נה ז) יעזב רשע דרכו וגו'. עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף ריקים ישבע ריש. אם זכה אדם לדברי תורה ישבע לחם. כמה דאת אמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביינ מסכתי. ומרדף ריקים. היך מה דאת אמר אם ללצים הוא יליין:

נותן לרש אין מחסור ומעלים עיניו רב מארות. כל מי שנותן צדקה לעני אין מחסור ואם לאו ומעלים עיניו רב מארות. דבר אחר נותן לרש אין מחסור. אם בא עני אצלך שחרית תן לו. ערבית תן לו דכתיב (קהלת יא) בבקר זרע זרעך ולערב אל תנח ידיך כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה אם שניהם כאחד טובים: כט מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה. אם דומה דיין למלך שאינו צריך כלום יעמיד ארץ. ואם דומה לכהן שמחזיר על הגרנות יהרסנה

מדרש משלי פרשה ל

דברי אגור בן יקה המשא נאום הגבר לאיתיאל ואוכל. דברי אגור. אלו דבריו של שלמה שאגר חלציו לחכמה. בן יקה. שהיה נקי מכל חטא ועון. המשא. שנשא עולו של הקב"ה. נאום הגבר. ששרתה עליו רוח הקודש. לאיתיאל. שהבין אותיותיו של אל. דבר אחר לאיתיאל. שהבין אותיותיהן של מלאכי

השרת. ואוכל. שהיה יכול לעמוד בהן. הא כיצד מלך בעליונים ובתחתונים. שנאמר (דברי הימים א כט כג) וישב שלמה על כסא ה' למלך. ואחר כל זה המלכות והחכמה והבינה וכל אותו שבח היה צריך לומר כי בער אנכי מאיש. זה נח. אמר שלמה היה לי ללמוד מנח ששכר ביין ונענש עליו. ולא בינת אדם לי. זה אדם הראשון שלא היתה לו אלא אשה אחת והטעתו. ואני נשאתי אלף נשים. לכך נאמר נשיו הטו את לבבו. היך מה דאת אמר לאדם מערכי לב:

מי עלה שמים וירד. זה משה. מי אסף רוח בחפניו. זה אהרן. מי צרר מים בשמלה. זה אליהו. מי הקים כל אפסי ארץ. זה אבינו אברהם. מה שמו. זה שנאמר (שמות טו ג) ה' איש מלחמה ה' שמו. ומה שם בנו כי תדע. אלו ישראל שנאמר (שם ד כב) בני בכורי ישראל:

דבר אחר מי עלה שמים וירד. מי הוא שתפלתו עולה לשמים ומורידה הגשמים. זהו שמחלק מעשרותיו בחפניו. שהוא מוריד טל ומטר. ומי שאין מפריש מעשרותיו בחפניו צורך מים ואוסף רוח ולא ירד טל ומטר:

דבר אחר מי עלה שמים וירד. זה אליהו. שנאמר (מלכים ב ב יא) ויעל אליהו בסערה השמים. מי אסף רוח בחפניו. אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי (מלכים א יז א). מי צרר מים בשמלה. ויקח אליהו את אדרתו (מלכים ב ב ח). מי הקים כל אפסי ארץ. ראי חי בנך (שם מ):

דבר אחר מי עלה שמים. זה משה. דכתיב (שמות יט ג) ומשה עלה אל האלקים. וירד. דכתיב (שם יד) וירד משה מן ההר. מי אסף רוח בחפניו. דכתיב (שם ט כט) בצאתי את העיר אפרוש את כפי אל ה'. מי צרר מים בשמלה. דכתיב (שם טו ח) נצבו כמו נד נודלים. מי הקים כל אפסי ארץ. זה אהל מועד שהעולם הוקם עמו. שנאמר (שם מ יח) ויקם משה משכן אין כתיב כאן אלא את המשכן. עולם הוקם עמו. עד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת משהוקם המשכן נתבסס העולם. לכך נאמר (שם) ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן:

שתים שאלתי מאתך אל תמנע ממני בטרם אמות שוא ודבר כזב הרחק ממני ראש ועושר אל תתן לי הטריפני לחם חקי פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה' ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלקי. וכי עלתה על דעתך ששלמה המלך דובר שקרים או גונב או נשבע לשקר. אלא הוי אומר שנתן חכמה לדורות כדי שלא לעשות:

לעלוקה שתי בנות הב הב שלש הנה לא תשבענה ארבע לא אמרו הון. הב הב למה ב' פעמים. עתידה גיהנם לפתוח כפלים ולקבל את הרשעים. שאול ועוצר רחם ארץ לא שבעה מים ואש לא אמרה הון. זו אשה של גיהנם שאינה מרחמת על הרשעים:

שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים דרך הנשר בשמים. דרך נחש עלי צור. דרך אניה בלב ים. ודרך גבר בעלמה. זה התרנגול שאין אדם מכיר שכבת זרע שלו:

ארבעה הם קטני ארץ והמה חכמים מחוכמים. הנמלים עם לא עז ויכינו בקיץ לחמם. שפנים עם לא עצום ושימו בסלע ביתם. מלך אין לארבה ויצא חוצץ כולו. שממית בידיים תתפש והיא בהיכלי מלך. זה עמלק אומתא רשיעתא דכל קיימא תמן משתכחא. שלשה המה מיטיבי צעד. ליש גבור בבהמה ולא ישוב מפני כל למה לא ישוב מפני כל שאינו מתבייש. זרזיר מתנים או תיש ומלך אלקום עמו. מה הזרזיר מהלך ואינו תמה כך מלכות שהיא עומדת אי אתה יכול לעמוד בפניה. אם נבלת בהתנשא ואם זמות יד לפה. אם מנבל אדם עצמו על דברי תורה מתנשא. ואם זמות יד לפה. כי מיץ חלב יוציא חמאה ומיץ אף יוציא דם

ומיץ אפים יוציא ריב. במי אתה מוצא חמאה של תורה. במי שהוא מוציא כל חלב שינק מדדי אמו על תורתו. ומיץ אף יוציא דם. כל תלמיד שכוּעס עליו רבו ראשונה ושניה ושותק זוכה להבחין בין דיני ממונות לדיני נפשות. דאמר מר אין לך קשין בדין יותר מדיני ממונות:

דבר אחר הנמלים עם לא עז. זה בבל. שנאמר (ישעיה כג יג) הן ארץ כשדים זה העם לא היה. שפנים עם לא עצום. זה מדי. כשם שהשפן יש בו סימני טהרה וסימני טומאה כך במדי אחשורוש ערל ואסתר יהודית. וישימו בסלע ביתם. זה אחשורוש וכורש שבקשו לבנות המקדש:

מלך אין לארבה. זה אלכסנדרוס מוקדון שנטלטל בכל העולם כלו כארבה שהוא פורח באויר:

שממית בידים תתפש. זו אדום שאין בכל השרצים שנואה כשממית. וכן כתיב (מלאכי א ג) ואת עשו שנאתי. והיא בהכלי מלך. שהחריבה מקדשו של מלך מלכי המלכים הקב"ה. שלשה המה מטיבי צעד ליש זו בבל. שנאמר (ירמיה ד ז) עלה אריה מסבבו. דרזיר מתנים או תיש זה מדי. כשם שהתרנגול קורא בלילה ומעיר לבני אדם כך אחשורוש (אסתר ו א) בלילה ההוא נדדה שנת המלך. אם נבלת בהתנשא זו יון. שגזרו לבטל נשותיהן של ישראל. כדאת אמר (בראשית לד ז) כי נבלה עשה בישראל. כי מיץ חלב יוציא חמאה זה אדום. שלא זכה למלכות אלא בזכות אברהם שנאמר (שם יח ח) ויקח חמאה וחלב וגו'. חמשה פעמים ראה שלמה את המלכיות

מדרש משלי פרשה לא

דברי למואל מלך משא אשר יסרתו אמו. מלמד שכפתתו אמו על העמוד ואמרה לו מה ברי ומה בר בטני ומה בר נדרי. אתה בן שנדרתי אתך לקדש. אל תתן לנשים חילך. למה. שלא יגנבו דעתך ויחלשו כחך. פן ישתה וישכח מחוקק. אלו דברי תורה חקוקים מזה ומזה הם כתובים:

דבר אחר משא אשר יסרתו אמו. באותה שעה שהשלים שלמה בית המקדש נשא בת פרעה והיתה צהלת ומשחקת שמחת בית המקדש. ועלתה צהלת בת פרעה מצהלת בית המקדש. זיין הוא דאמר מתלא כולא עלמא מחנפי למלכא. באותה שעה עלה במחשבה לפני הקב"ה להחריב את ירושלים שנאמר (ירמיה לב לא) כי על אפי ועל חמתי היתה לי העיר הזאת וגו'. באותו היום נתקרב תמיד של שחר בארבע שעות. כיצד עשתה בת פרעה כמין פרכת וקבעה בה כוכבים ומזלות ופרשה אותה למעלה ממטתו. וכל זמן שהיה שלמה רוצה לעמוד היה רואה אותם הכוכבים והמזלות והיה ישן עד ארבע שעות. באותו היום נתקרב תמיד של שחר בארבע שעות:

אשת חיל מי ימצא. זו היא התורה. ורחוק מפנינים מכרה. שהיתה לפני לפני זכה משה והורידה לישראל. אמרו מעשה היה ברבי מאיר שהיה יושב בבית המדרש בשבת בשעת מנחה ודורש. מתו שני בניו. מה עשתה אמן הניחה שניהם על המטה ופרשה סדין עליהם. במוצאי שבת בא רבי מאיר מבית המדרש. אמר לה היכן שני בני. אמרה לו לבית המדרש הלכו. אמר לה צפיתי בבית המדרש ולא ראיתי אותם. נתנה לו כוס של הבדלה. חזר ואמר היכן שני בני. אמרה לו פעמים הלכו להם למקום פלוני ועכשיו הם באים. הקריבה לפניו לאכול מאחר שבירך אמרה לו רבי שאלה אחת יש לי לשאול. אמר לה אמרי. אמרה לו קודם היום בא אדם אחד ונתן לי פקדון. עכשיו בא. נחזור לו או לאו. אמר לה בתי מי שיש לו פקדון אצלו אינו צריך להחזירו לרבו. אמרה לו. חוץ מדעתך לא הייתי נותנה אותו. מה עשתה תפשתו בידו והעלתה אותו לאותו החדר והקריבה אותו למטה ונטלה הסדין מעליהם וראה שניהם מתים מונחים על המטה.

התחיל בוכה ואמר בני רבי רבי. בני בדרך ארץ ורבי שהיו מאירין פני בתורתן. באותה שעה אמרה לו רבי מאיר רבי לא כך אמרת לי שאנו צריכין להחזיר הפקדון לרבו. כך (איוב א כא) ה' נתן וה' לקח. בדבר הזה נחמתו ונחה דעתו ונתישבה. לכך נאמר אשת חיל מי ימצא. מפני מה נתחייבו בניו של רבי מאיר ומתו שניהם בבת אחת מפני שהיו רגילין להניח בית המדרש ויושבין באכילה ובשתיה:

היתה כאניות סוחר וגו'. אם אין אדם גולה עצמו על דברי תורה אינו למד תורה לעולם. ואין לחם אלא דברי תורה שנאמר (משלי ט ה) לכו לחמו בלחמי:

ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה. כל זמן שתלמיד חכם יושב ועוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום. שנאמר (תהלים מב ט) יומם יצוה ה' חסדו ובלילה שירה עמי וגו'. ולא עוד אלא שהקב"ה ממציא לו מזונותיו בכל יום ויום שנאמר (משלי לא טו) ותתן טרף לביתה. ואין טרף אלא מזונות שנאמר (תהלים קיא ה) טרף נתן ליראיו יזכר לעולם בריתו. ואומר (בראשית ח יא) ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה. אמרה אשרי אדם שמזונותיו מרורין כזית ומסורין בידו של הקב"ה ולא מתוקין כדבש ומסורין ביד בשר ודם. למה שהקב"ה זן ומפרנס את כל בריותיו. שנאמר (תהלים קמה טז) פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון:

לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים. חזקיה אמר משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חודש. ששה חדשים בחמה וששה חדשים בצנה. בתחלה הקב"ה מכניסם בהן והוא מכניסן בחמה בגיהנם. והם אומרים זו היא גיהנם של הקב"ה ואחר כך הם יוצאין לשלג והם אומרים זהו היא צנתו של הקב"ה. בתחלה הם אומרים זה ולבסוף וי. הוא שדוד אמר (תהלים מג ג) ויעלני מבור שאון מטיט היום. ממקום שאומרים וי. והיכן הם משלימין את נפשותיהן בשלג. הדא הוא דכתיב (תהלים סח טו) בפרש שדי מלכים בה תשלג בצלמון. השלג היא צלמונה שלהם. יכול אף ישראל כן. תלמוד לומר לא תירא לביתה משלג כי כל ביתה לבוש שנים. מילה ופריעה ציצית ותפילין הענק תעניק נתן תתן פתוח תפתח עשר תעשר. לפיכך משה מזהיר לישראל עשר תעשר:

רבות בנות עשו חיל. אדם הראשון נצטוה על שש מצות. נח על אבר מן החי. אברהם על המילה. יצחק חנכו לשמונה. יעקב על גיד הנשה. יהודה על היבמה. בני ישראל על רמ"ח מצות עשה כנגד האברים. כל אבר ואבר אומר לו לאדם בבקשה ממך עשה בי מצוה זו. שס"ה מצות לא תעשה כנגד ימות החמה. כל יום ויום אומר לאדם בבקשה ממך אל תעשה בי עבירה זו:

שקר החן והבל היופי. שקר היה חנו של נח שנאמר (בראשית ו ח) ונח מצא חן בעיני ה'. איש צדיק בדורו בלבד. והבל היופי. הבל היה יפיו של אדם הראשון. שהיה תפוח עקבו של אדם הראשון מכהה גלגל חמה. אל תתמה בנוהג שבעולם אדם עושה שני דסקיו אחת לו ואחת לבן ביתו של מי הוא עושה יפה לא שלו. כך אדם הראשון נברא לתשמישו של הקב"ה. וגלגל חמה נבראת לתשמישן של בריות. ואם תפוח עקבו מכהה גלגל חמה קלסתר פניו על אחת כמה וכמה:

אשה יראת ה' היא תתהלל. זה משה. אמר ר' יוסי בר רבי ירמיה מפני מה משל את הנביאים בנשים. אלא מה האשה זו אינה מתביישת מלתבוע צרכי ביתה מבעלה כך הנביאים אינן מתביישין מלתבוע צרכיהן של ישראל מאביהן שבשמים. אמר הקב"ה לישראל בני היו מתעסקין בתורה ביום ובלילה ומעלה אני עליכם כאילו אתם מעמידים את כל העולם. שנאמר (יהושע א ח) לא ימוש ספר התורה הזה מפין והגית בו יומם ולילה וגו'. הודו לה' כי טוב וגו'. (עזרא ג יא) וכל העם הריעו תרועה גדולה בהלל לה' על הוסד בית ה'. אמת קנה ואל תמכור. יהיו לך לבדך. תן לחכם ויחכם עוד:

דבר אחר אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה. זה שאמר הכתוב עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו. כנגד אברהם ושרה שהיו שקולין כאחד בצדקה ובגמילות חסדים והיו סימן טוב לעולם. כך אין מונע מן הצדיקים נשים כשרות שהוא מזווג להן. כמו שמצינו באשתו של נח שהיו שקולין מעשיה כשל נח לפיכך זכתה ונוצלה מימי המבול:

בטח בה לב בעלה ושלל לא יחסר. זו שרה אמנו שהעשיר אברהם בשבילה. שנאמר (בראשית יב טז) ולאברם הטיב בעבורה:

גמלתהו טוב ולא רע כל ימי חייה. זו רבקה אמנו שגמלה ליצחק טובה בשעה שמתה שרה אמו. דרשה צמר ופשתים ותעש בחפץ כפיה. זו לאה שקבלה ליעקב בסבר פנים יפות. דכתיב (שם ל) ויבא יעקב מן השדה בערב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבא כי שכר שכרתך בדודאי בני וישכב עמה בלילה הוא. לפיכך זכתה ויצא ממנה מלכים ונביאים ונשיאים:

היתה כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה. זו רחל שהיתה מתביישת בכל יום ויום. לפיכך זכתה ויצא ממנה בן שהוא דומה לספינה שהיא מלאה כל טוב שבעולם. כך יוסף ונתקיים העולם בזכותו וכלכל את העולם בשני רעבון:

ותקם בעוד לילה ותתן טרף לביתה וחק לנערותיה. זו בתיה בת פרעה גויה היתה ונעשתה יהודית והזכירה שמה בין הכשרות בשביל שעסקה במשה. לפיכך זכתה ונכנסה בגן עדן בחיים:

זממה שדה ותקחהו מפרי כפיה נטעה כרם. זו יוכבד שיצא ממנה משה שהוא שקול כנגד כל ישראל שנקראו כרם. שנאמר (ישעיה ה ז) כי כרם ה' צבאות בית ישראל וגו':

חגרה בעוז מתניה ותאמץ זרועותיה. זו מרים שקודם שנולד משה אמרה עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל כיון שנולד וכבד עליהן עול שעבוד עמד אביה וטפחה על ראשה אמר לה היכן נבואתך ועומד ומרקק בפניה. ועל כל זאת מתאמצת בנבואתה:

טעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה. זו חנה שטעמה טעם תפלה. לפיכך זכתה ויצא ממנה בן שהיה זווג למשה ואהרן שהיו מאירין לישראל דורות הללו. כדכתיב (תהלים צט ו) משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו קוראים אל ה' והוא יענם:

ידיה שלחה בכישור וכפיה תמכו פלך. זו יעל שלא הרגה בכלי זיין אלא ביתד. בכח ידיה ומפני מה לא הרגתו בכלי זיין. לקיים מה שנאמר (דברים כב ה) לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה כי תועבת ה' אלקיך כל עושה אלה:

כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון. זו אשה האלמנה מצרפתא שכלכלה את אליהו בלחם ובמים:

לא תירא לביתה משלג וגו' זו רחב בשעה שבאו ישראל להחריב יריחו לא נתיראה מפני שנתנו לה סימן. (יהושע ב יח) את תקות חוט השני הזה וגו':

מרבדים עשתה לה שש וארגמן לבושה. זו בת שבע שיצא ממנה שלמה שהיה מרוקם בשש וארגמן ומלך מסוף העולם ועד סופו:

נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ. זו מיכל שהצילה דוד מן המיתה:

סדין עשתה ותמכור וחגור נתנה לכנעני. זו הצללפונית שיצא ממנה שמשון שנושעו ישראל על ידו:
עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון. זו אלישבע בת עמינדב שראתה ארבע שמחות ביום אחד. בעלה
כהן. אחיה נשיא. ב' בניה סגני כהונה. יבמה מלך:

פיה פתחה בחכמה ותורת חסד על לשונה. זו האשה שדברה אל יואב שהצילה את העיר בחכמתה וזו
סרח בת אשר:

צופיה הליכות ביתה. זו אשתו של עובדיה שהצילה את בניה ולא עבדו עבודה זרה עם אחאב:

קמו בניה ויאשרוה. זו שונמית שנקראת אשה גדולה. ומפני מה זכתה מפני שהחזיקה באלישע לאכול:
רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה. זו רות המואביה שנכנסה תחת כנפי השכינה. שקר החן והבל
היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. שהניחה אמה ואבותיה ועושרה ובאה עם חמותה וקבלה כל המצות.
תחום שבת. באשר תלכי אלך. איסור יחוד עם איש. באשר תליני אלין. תרי"ג מצות. עמך עמי. עבודה
זרה. ואלקיך אלקי. ארבע מיתות בית דין. באשר תמותי אמות ושם אקבר. אלו ב' קברות המתוקנות
לבית דין. אחד לנסקלים ולנשרפים ואחד לנהרגין ולנחנקין. לפיכך זכתה ויצא ממנה דוד שרוה להקב"ה
בשירות ותשבחות. לכך נאמר תנו לה מפרי ידיה. החזק במוסר נצרה. שמרו התורה ותנצלו מיצר הרע